

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

**Konferenciák,
műhelybeszélgetések**

V.

KULTUSZ ÉS PROPAGANDA

EGER, 2012

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

KULTUSZ ÉS PROPAGANDA

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

Konferenciák, műhelybeszélgetések

V.

KULTUSZ ÉS PROPAGANDA

Sorozatszerkesztő:

Romsics Ignác

A sorozat eddig megjelent kötetei:

Ballabás Dániel (Szerk.): Trianon 90 év távolából (2011.)

Ballabás Dániel (Szerk.): Országgyűlések – országos gyűlések (2011.)

Ballabás Dániel (Szerk.): Rendszerváltás – történeti távlatból (2012.)

Ballabás Dániel (Szerk.): Tradíció és innováció a 20. századi magyar paraszti
gazdálkodásban (2012.)

KULTUSZ ÉS PROPAGANDA

Szerkesztette:

Ballabás Dániel

Líceum Kiadó
Eger, 2012

ISBN 978-615-5250-16-3

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Főiskola rektora
Megjelent az EKF Líceum Kiadó gondozásában
Igazgató: Kis-Tóth Lajos
Felelős szerkesztő: Zimányi Árpád
Műszaki szerkesztő: Nagy Sándorné

Megjelent: 2012. november Pédányszám: 35

Készítette: az Eszterházy Károly Főiskola nyomdája
Felelős vezető: Kérészy László

ELŐSZÓ

Rainer M. János

Az egri Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolájának 20. századi programja 2012 tavaszán újabb műhelykonferenciát rendezett. Az eszmecsere – ennek írott, szerkesztett anyagát adjuk közre alább – olyan jelenségeket vett górcső alá, amelyek *együttes* jelentkezése nem is volt lehetséges a 20. század előtt. A kultusz egészen ősi, az emberi világérzékelés kezdetére visszanyúló, a vallásos tudathoz kapcsolódó eljárások, magatartások, *ritusok* összessége. A propaganda viszont, amely az emberek véleményének befolyásolása, meggyőzése érdekében kifejtett tevékenység – s vele intézmények, kommunikációs technikák, médiák – kifejezetten a késő modernitás terméke. Leggyakrabban persze a politika használta/használja, de más vonatkozásai is jelentősek; elágazásai fogyasztási vagy más javak, egyéb termékek, tevékenységformák vagy szemléletek, felfogások népszerűsítésére egyenesen végeláthatatlan tereket nyújtanak. A propagandát egyes elemzők már a kora modernitásban felfedezni vélik, mások egyenesen az 1930-as évekre teszik megjelenését. A közvélemény vagy egyes csoportjai szervezett, céltudatos, egyszerű üzenetekkel és erős képekkel operáló befolyásolása persze ennél korábban is megfigyelhető, de aligha tévedünk, amikor a 20. századhoz, azon belül is a tömegkommunikáció (de legalábbis a tömegeket elérő nyomtatott sajtó) megjelenéséhez kötjük a mai értelemben vett propaganda kezdetét.

A propaganda sohasem tanúsít különösebb gátlásokat, amikor üzenetei célba juttatásához, vagy egyszerűen a hatékonyság növeléséhez eszközöket választ. A propagandának *semmi sem szent*, minden és mindenki védjegye lehet a politikai árunak, melynek fogyasztására akar bírni. A mostani műhelykonferencia különlegessége, hogy éppen egy ilyen mozzanatot kívánt megragadni. Azt tudniillik, amikor a propaganda maga gyárt profán szentet: a *politikai vallások* jellegzetesen a 20. századhoz, azon belül is a totalitárius avagy szélsőségesen autoriter rendszerekhez kötődő eszköztárát, köztük a kultikus megjelenítés, a ritualizált tisztelet és elköteleződés eljárásait alkalmazza. Példáink a két világháború közötti időszakból valók, amikor a laicizálódás nem hatotta át annyira a társadalmat, mint mondjuk ma, sok évtizeddel később. Ez azonban nem jelenti azt, hogy

a kultusz elemei ne jelenhetnének meg a politikai propaganda modernitás utáni, 21. századi boszorkánykonyháiban. Hetven-száz év előtti példáinak elemzése, ahogy a műhelykonferencia résztvevői tették, többek között ezért is érdekes és – remélhetőleg – tanulságokkal szolgál.

KULTUSZ ÉS PROPAGANDA

Zeidler Miklós

Kultusz és propaganda

Ha a címben szereplő két fogalom történeti definícióját keressük, érdemes a szavak eredeti jelentéséből kiindulni. A *kultusz* – eredetileg „törődés”, „tisztelt”, „imádás” – általában valamely vallás, tágabb értelemben valamely önmagán túlmutató eszme, esemény, személy, szimbólum vagy ideál megidézésére és dicsőítésére szolgáló rítusok és ceremóniák összessége. A *propaganda* kifejezés a latin „propagare” (terjeszt, elterjeszt) szóból származik; szélesebb jelentése: valamely gondolat intézményes terjesztése változatos csatornákon keresztül a kiválasztott célközönség szellemi befolyásolása és meggyőzése céljából.

A propaganda és a kultusz egymáshoz való viszonyában meghatározó jelentősége van annak, hogy mindkettő beilleszthető egy adott eszmerendszer kialakulásának folyamatába, egyszersmind e folyamat különböző állomásainak tekinthetők:

1. A gondolat, eszme megfogalmazása
2. A propaganda különböző intézményein keresztül való elterjesztése
3. Az eszme beágyazódása a célközönség gondolkodásába
4. Az eszmével való azonosulás rítusainak kialakulása
5. A rítusrendszer egysége kultuszban való egyesülése
6. Az eszme ritualizált, kultikus mozzanatainak beépülése a közösség identitásába

A propaganda eszmeterjesztő funkciója a modern társadalmakban az államhatalom és a közélet igen sokrétű intézményrendszerén keresztül érvényesül. Az állami intézmények közül mindenekelőtt maga a kormányzat, valamint a közigazgatás és a szakigazgatás, illetve a hadsereg rendelkezik a megfelelő szervezettel és a szükséges apparátussal a propagandafeladatok ellátásához. A kormányzati és társadalmi intézmények között átmeneti helyzetben vannak az indoktrináció olyan tényezői, mint az egyházak, a közoktatás és a tudományos

szervezetek. (Ezeket azért tekintjük átmenetinek, mert az államhatalomtól politikailag – ideológiailag és szervezetenként –, valamint anyagilag különböző mértékben függenek.) Inkább a közéleti szereplők közé sorolhatók – persze nem minden esetben az államhatalomtól független pozícióban – az eszmeterjesztés olyan intézményei, mint az irodalmi és a művészeti közélet, a sajtó, a különböző társadalmi szervezetek, a hagyományörző csoportok, valamint az emberek közötti legközvetlenebb kommunikációs csatorna: a pletyka vagy szóbeszéd.

A következőkben a (politikai) kultuszok általános jellemzőiről adunk rövid áttekintést. Szót ejtünk a kultuszok közösségi funkcióiról, „dinamikájáról” – születésükről, eszmei és társadalmi beágyazódásukról, folyamatos formálódásáról, hanyatlásáról –, és kitérünk a magyarországi kultusz kutatás újabb irányaira is. Mindehhez – értelmező példaként, afféle esettanulmányként – a két világháború közötti magyar irredenta kultusz mozzanatait hívjuk segítségül.¹

A kultuszok funkciója

Minden kultusz – legyen az vallási vagy szekuláris jellegű, egyetemes vagy partikuláris érvényű – az adott közösség (nemzet, egyház, társadalmi osztály, foglalkozási csoport, helyi közösség, család) identitásának és kohéziójának erősítését szolgálja. Ez az igény hívja életre a kultuszt, ez tartja életben, s ennek az igénynek a megszűnése okozza a kultusz elenyészését. A kultusz mindig a közösség számára különösen fontos eszme, esemény, személy, szimbólum vagy ideál megidézésével és magasztalásával mutat példát és utat a közösségnek. Ahogy Elias Canetti fogalmaz: a kultusz nem más, mint a közösség üdvtörténetének hirdete: a boldogulás és az „üdvözülés” útjának megmutatása.

E kohézióteremtő és -fenntartó funkciója miatt a kultusz mindig részrehajló: a közösség tagjaival, rokonaival és szövetségeseivel kapcsolatban mindig a pozitívumokat hangsúlyozza, az ellenségekről mindig a negatívumokat állítja előtérbe. A kultusz a saját közösség kudarcaiból is igyekszik erőt meríteni, üzenete mindig optimista. A kultusz tárgyát képező pozitív elemek (eszme, események, személyek, szimbólumok, ideálok – ld. feljebb) lényegében a közösség szimbólumaivá, megszemélyesítőivé lesznek. E kultuszelemek általában a kultusz elfogadása vagy elutasítása, a kultusz rítusaiban való részvétel intenzitása a közösség iránti hűség fokmérője lesz.

¹ A téma bővebb kifejtését lásd Zeidler Miklós: A revíziós gondolat. 2. bőv. kiad. Kalligram, Pozsony, 2009. 192–267.

A kultuszok hatékonysága

A kultuszok sikerességét, hatékonyságát, tartósságát számos tényező befolyásolja. Minden újonnan születő kultusz befogadását megkönnyíti, ha a közösség más, bevett eszméihez, szimbólumaihoz, ideáljaihoz – esetleg más érvényben lévő kultuszaihoz – illeszkedik, illetve ha elemei legalább részben ismertek és népszerűek. Gyors elterjedését segítheti, ha vonzó „programot” kínál az egyén számára a kultusszal való azonosuláshoz, szertartásai kellemes közösségi élménnyel kecsegtetnek, s a benne megfogalmazott „tanítások” időről időre visszaigazolást nyernek. Minden kultusz akkor tudja eredményesen növelni hatókörét, „célközönségét”, ha elemei állandóak és egységesek, rítusai rendszeresen ismételhetők, s ha működéséhez megfelelő intézményi háttér áll rendelkezésre.

Ugyanakkor a kultusz hatékonysága kevésbé függ attól, hogy az alapjául szolgáló eszmék (mítoszok, ideálok stb.) és a hőseiként tisztelt személyek (vezérek, mártírok stb.) körül kialakult hagyomány (történet, monda stb.) valóságos vagy mítikus eredetű. A közösséget éltető hagyomány ugyanis mindig egyszerre reális és szakrális, s mindig megteremti a közösség saját „valóságát”, sőt a folyamat egy pontján már maga a hagyomány teremti meg – újra s újra – a közösséget. A közösség létezése tehát mintegy a hagyomány (mítosz, kultusz stb.) valóságos voltának „bizonyítékává” válik.

Ennek illusztrálása most három olyan 20. századi irodalmi példát említek, amelyek megmutatják, hogy egy-egy kitalált kultusz – melyek hamisságáról magukból a művekből a saját szemünkkel győződhetünk meg – hogyan képes minden racionális megfontolást elsöpörve sikeressé válni. George Orwell *1984* c. anti-utópiája (1949) a propaganda mindenhatóságáról szól. A történetben a tájékoztatási minisztérium a kormány pillanatnyi igényeinek megfelelően dezinformálja az anyagilag és szellemileg megnyomorított lakosságot, s közben mindenki szeme láttára időről időre újraírja a múltat, ez azonban egyáltalán nem gyöngíti a kormányzat hatalmát. A Monty Python csoport *Brian élete* c. filmjében (1979) a tömegpszichózis válik kultuszeremtő tényezővé. Az elvakult zsidó nép a csetlő-botló jeruzsálemi kisember (Brian) minden ügyetlen, véletlen mozdulatában a várva várt Messiás megnyilatkozását ismeri föl, miközben az igazi, köztük járó Krisztust, a valódi megváltót észre sem veszi. Hamvas Béla *Karnevál* c. regényének (1951, megjelent: 1985) egyik epizódja azt mutatja meg, hogyan lehet megfelelő toposzok és politikai technikák alkalmazásával a semmiből sikeres kultuszt kreálni. Itt két unatkozó kalandor egy általuk rögtönzött mítoszra hivatkozva viszályt gerjeszt a békében és nyugalomban élő dél-amerikai ország lakosai között, véres zavargásokat szít, hetek alatt megdönti a kormányt, majd az államkinestár tartálékait magához véve továbbáll.

A kultuszok dinamikája

Fentebb bemutatott hipotézisünk szerint a kultuszokat az ember (szakrális) közösségi élmény iránti igénye hívja életre, s az emberi elme mítoszteremtő képessége ad nekik formát. Éppen ezért minden kultusznak megvan a maga „életpályája” a keletkezéstől, a folyamatos változáson át az elmúlásig. Bár a kultuszok között élettartamuk és dinamikájuk szempontjából óriási különbségek lehetnek, egyes életszakaszaik általában a következő sorrendben követik egymást:

1. A kultusz középpontjában álló eszme (esemény, személy, szimbólum, ideálok stb.) felmutatása
2. Az ezekhez kapcsolódó szimbólumok, jelszavak, rítusok kialakulása;
3. A kultuszhoz kapcsolódó ünneprend megszilárdulása
4. A kultusz megjelenése a közösség tagjainak mindennapi életében;
5. A kultusz divattá válása, kommercializálódása
6. A kultusz eredeti jelentésének és jelentőségének fokozatos eltűnése (bár verbális és tárgyi elemei még tovább élnek)
7. A kultusz hanyatlása az új eszmék stb. erősödésével
8. A kultusz elmúlása

Természetesen előfordulhat a kultusz intenzitásának ingadozása, sőt egy már „szunnyadó” kultusz feléledése is. Erre ad példát a magyar irredenta kultusz, melynek egyes fázisai a következőképpen követték egymást:

1918–1921	–	megszületik az eszme, megrendezik az első köztéri ceremóniákat
1921–1927	–	politikai passzivitás, a megemlékezések kiszorulnak a közterekről
1927–1938	–	a kultusz teljes erővel kibontakozik
1938–1945	–	a kultusz átterjed a visszacsatolt területekre
1945–1989	–	az alapeszmét támadások érik, a kultusz visszaszorul, majd eltűnik
1989 óta	–	a kultusz újból megjelenik egyes politikai irányzatok környezetében

A propaganda és a kultusz strukturális kapcsolatának megértéséhez jó érdekes adalékot szolgáltathat a magyar irredenta kultusz két világháború közötti szakaszainak valamivel bővebb bemutatása.

Az irredenta kultusz indulása 1918–1921 között történt. Ekkor jöttek létre a területvédő-irredenta-revizíós propaganda első szervezetei: 1918 végén a kormány által felállított Országos Propaganda Bizottság (1918), majd a különböző

társadalmi szervezetek – például a Magyar Országos Véderő Egyesület, Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája, a Magyar Nemzeti Szövetség, a Védő Ligák Szövetsége stb. – 1918–1919 folyamán. Ugyanekkor fogalmazódtak meg az első irredenta jelszavak is, némelyikük bizonyíthatóan a fent említett testületek jóvoltából: például „Nem, nem soha!” (OPB, 1918), „Így volt, így lesz!” (MNSz, 1919), „Mindent vissza!”, „Igazságot Magyarországnak!”. 1920-ban keletkezett a „Magyar Hiszekegy” címen közismertté vált „nemzeti fohász”, valamint a „Csonka-Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország” jelmondat, mindkettő a VLSz által kiírt pályázaton nyert első díjat. 1921 januárjában került sor az ún. *Irredenta szobrok* felállítására a budapesti Szabadság téren, szintén a VLSz kezdeményezésére. 1921 májusában az akkor 75. születésnapját ünneplő Apponyi Albertről, a párizsi magyar béke delegáció egykori elnökéről, a magyar revíziós politika egyik meghatározó alakjáról nevezték el a Ferenciek terét.

1921–1927 között az irredenta kultusz kényszerűen, de csupán átmenetileg visszavonult a köztetekről, mert Bethlen István konszolidációs kormánya egyelőre nem kívánt látványos propagandát folytatni az 1921 nyarán érvénybe lépett trianoni békeszerződés ellen. Ugyanekkor történt meg az érintettekkel való alapos egyeztetést követően a nyíltan irredenta szervezetek feloszlatása, ami a valóságban inkább átszervezés volt. Ettől fogva a külső és belső propaganda végrehajtása, valamint a határon túli magyar kisebbségek támogatása éveken át elsősorban a Magyar Nemzeti Szövetségen, valamint a kormány ellenőrzése alatt működő Társadalmi Egyesületek Szervezeti Központján keresztül történt. Ez idő alatt elmaradtak a köztéri megemlékezések és a szoboravatások, de a békeszerződés bírálata és az irredenta kultusz működtetése továbbra is intézményes keretek között történt például a közoktatás, a sajtó, a hadsereg és az egyházak révén.

Az irredenta kultusz teljes kibontakozására 1927–1938 között került sor, miután a Bethlen-kormány az olasz–magyar barátsági szerződés megkötését követően, az ún. „aktív” külpolitika jegyében zöld utat adott a nyílt propagandának. E propaganda meghatározó intézménye az 1927 nyarán, a Rothermere lord által indított sajtókampány hatására megalakult Magyar Revíziós Liga volt, amely a hazai közvélemény revizionista hangulatának fenntartását és a külföld „felvilágosítását” állította tevékenysége középpontjába. Ez idő alatt az irredenta kultusz visszatért a közteterekre. 1927-től rendszeressé váltak a revizionista tüntetések, nagygyűlések és ünnepi megemlékezések, 1928-ban az *Irredenta szobrok* karéjában felállított Ereklés Országzászló felavatásával lendületet vett a három évvel korábban megindított országzászló-mozgalom, s egymást követték az irredenta tematikájú köztéri szobrok avató ünnepségei Budapesten és vidéken. Ugyancsak országos jelenség volt a köztetek elnevezése az elcsatolt területekről, valamint a revizionizmus jeles személyiségeiről – Budapesten például Horthy Miklósról (1920), Apponyi Albertről (1921), Bethlen Istvánról (1931), Endresz Györgyről (1932), Rákosi Jenőről (1936), Benito Mussoliniról (1936), Papp-

Váry Elemérről (1937), Rothermere lordról (1937), Adolf Hitlerről (1938) és Teleki Pálról (1941). Az állami, egyházi, katonai és iskolai ünnepségek műsorán gyakran felbukkantak az irredenta kultusz elemei, jelszavak, beszédek, zászlók és egyéb szimbólumok alakjában. Az iskolai tananyagnak az oktatás minden szintjén fontos része lett a történelmi Magyarország emlékének ápolása és a revizionizmus hirdetése. Az irredenta tematika megjelent a szépirodalomban, a színházakban és a zene világában, az irredenta jelszavak pedig a köznapi szóhasználat részévé váltak. Az 1930-as években az irredentizmus és a revizionizmus jelszava, kulcsfogalmai már reklámszövegekben, sőt kereskedelmi védjegyként is felbukkantak.

Az irredentizmus kultusza 1938–1945 között a visszacsatolt területeken is elterjedt. Erre először a Honvédség ünnepélyes bevonulásai szolgáltattak alkalmat, majd a rítusrendszer a közélet és a hétköznapok minden fórumán a magyarországihoz hasonló módon bontakozott ki.

A II. világháborúban elszenvedett katasztrofális vereséget követően, és az újabb idegen megszállás idején az irredentizmus kultusza gyorsan visszaszorult, 1948 után pedig hosszú és mély álmomba merült. A revízió eszméje külpolitikailag elfogadhatatlan volt, és semmiképpen sem volt összeegyeztethető a proletár internacionalizmus és az anti-imperializmus ideológiájával. Már csak erős keresztény beágyazottsága miatt sem, ami az egyházellenesség és a valláskritika időszakában szintén szalonképtelennek számított.

Az irredenta kultusz sajátosságai

1. Az irredenta kultusz beágyazódása

Az irredenta kultusz középpontjában a történelmi Magyarország – más korabeli elnevezések szerint „Nagy-Magyarország”, „a Szent István-i birodalom”, „a Szent Korona országai”, „az Árpádok országa” vagy „Hungária” – emlékének ápolása és feltámasztásának programja állt. Az irredentizmus eszméje szerencsésen illeszkedett a Magyarországon létező közösségi identitások egész sorához. A történelmi Magyarország helyreállítása

- az európai identitás szemszögéből a nyugati civilizáció fontos bástyájának visszavételét jelentette;
- magyar szempontból a nemzet újraegyesítését, a nemzeti nagyság visszaszerzését célozta;
- vallási tekintetben a magyar egyházak és híveik megváltását, az idegen (állam)egyházak uralma alól való felszabadítását ígérte;
- az idegen uralom alá került helyi közösségek régi életviszonyainak helyreállítását remélték tőle;

- az egymástól elszakadt rokonok pedig családjaik újraegyesülésben bízhattak.

Az irredenta kultusz társadalmi beágyazódását az is megkönnyítette, hogy szervesen kapcsolódott más, nagy múltú vallási és történelmi kultuszokhoz:

- a keresztény Jézus-tisztelethez;
- a honfoglalás emlékezetéhez;
- az 1848/49-es szabadságharc dicső hagyományához.

A történelmi Magyarország bukása és feltámadása párhuzamba volt állítható a krisztusi szenvedéstörténettel, ami a passió egyfajta „nemzetiesítését” eredményezte. Ez adott ihletet a *Magyar Hiszekegy*, a *Magyar Miatyánk* és a hasonló témájú versek szerzőinek, és így született meg a „magyar kálvária”, a „keresztre feszített Magyarország” és a „magyar feltámadás” fogalma. A passió evangéliumi alakjait ugyanekkor a közelmúlt magyar történelmének szereplőivel azonosították. Ebben az újragondolt történetben Magyarország jelent meg a szenvedő, majd feltámadó Krisztus alakjában, míg a farizeusok és Pilátus szerepe a hamisan ítélő, illetve megtévesztett nagyhatalmaknak jutott. Júdás szerepét az áruló nemzetiségek, a Krisztus ingén osztozkodó római katonákét és a kapzsi szomszéd államok kapták. A Krisztust segítő és fájdalmán enyhítő Cyrenei Simon és Veronika személyét Magyarország barátaival, például Rothermere lorddal lehetett párhuzamba állítani, a Magyarok Nagyasszonya („Boldogasszony anyánk”) pedig magától értetődően Máriával, Jézus anyjával volt azonos.

Ugyanez a felfogás húzódott meg a budapesti Ferdinánd téren (ma: Lehel tér) álló ún. „Revíziós fogadalmi templom” felépítése mögött (1933). Amint a kortárs építészeti szakíró felvetette: helyes volna, hogy „a templomépítés eszméje a Revízió gondolatával is eszmei kapcsolatba hozassék, aminek gyakorlati eredményeként azután az építendő templom egyszersmind a Revízió eszméjének temploma is lenne [...] „Nincs külföldi, aki majd fel ne keresné ezt a műalkotást – Isten házáat – és ennek csupán pusztá lététől is meg ne tudná, mire törekszik a magyar nemzet és milyen magasztos lehet az olyan törekvés, melynek szolgálatában templomot állítanak be az eszme megjelenítéseül.”²

A történelmi párhuzamok közül önként adódott a területi revízió mint egyfajta új honfoglalás értelmezése. Ez a szemlélet már az 1921-ben felavatott *Irredenta szobrok* némely alakjának ősmagyar öltözékén is tükröződött, Horthy Miklós pedig – 1919 novemberében még a Nemzeti Hadsereg fővezéréként, 1938–1941 között pedig már kormányzóként – szívesen ült fehér lóra, hogy a magyar fennhatóság alá térő területek (Budapest, Felvidék, Kárpátalja, Erdély,

² Pirovits Aladár: A fogadalmi magyar revíziós templom. *Vállalkozók Lapja*, 1928. október 10. 6.

Délvidék) birtokba vétele alkalmával valóságos honfoglalóként tűnjön fel. Mások a szabadságharcot – mint az egész országot egyesítő magyar nemzeti mozgalmat – tekintették a revíziós küzdelem történelmi előképének, s voltak olyanok is, akik Rothermere lordban az új Kossuthot ismerték fel.

2. Az irredenta kultusz színterei

Az irredenta kultusz megjelenítésének kitüntetett alkalmai voltak az ünnepek és más tömegrendezvények. A magyarországi ünneprendben 6 kitüntetett emléknap kapcsolódott szorosabban az irredenta-revizionista tematikához:

1. A Hősök emlékűnepe (május utolsó vasárnapja — 1924. évi XIV. tc.);
2. A trianoni békéről való megemlékezés (június első vasárnapja — 1927-től rendszeres);
3. Szent István napja (augusztus 20.);
valamint a kormányzó személyéhez kapcsolódó évfordulók;
4. Horthy születésnapja (június 18.);
5. Horthy budapesti bevonulásának évfordulója (november 16.);
6. Horthy neve napja (december 6.).

Míg az első három emléknapot országszerte nagyszabású rendezvények keretében ünnepelték, a kormányzót szerényebb külsőségek közepette köszöntötték – például katonai rendezvények, operaházi díszelőadások, illetve országszerte kisebb rendezvények keretében. További rendszeres, de nem feltétlenül a fenti dátumokhoz kötődő irredenta megmozdulások voltak 1927-től a Magyar Revíziós Liga budapesti és vidéki gyűlései, a Magyar Országos Véderő Egyesület „irredenta stafétái” az 1930-as évektől, valamint a párteemberek és mozgalmi szónokok alkalmi előadásai.

E rendezvényeknek az idő előrehaladtával egyre inkább az irredenta ihletésű köztéri alkotások szolgáltatták a háttérrel. Budapesten például a már említett *Irredenta szobrok* (1921) és az *Ereklyés Országzászló* (1928), továbbá a *Magyar Igazság kútja* (1929), a *Magyar Fájdalom szobra* (1932), a *Magyar Feltámadás szobra* (1936), vidéken a *Rothermere-emlékmű* (Sopron, 1929) és *Nagy-Magyarország emlékműve* (Nagykanizsa, 1934), valamint a számtalan országzászló, trianoni kereszt és világháborús emlékmű.

Az irredentizmus kultusza a köztereken kívül a magánélet, illetve a hétköznapok szférájában is megjelent. A trianoni fájdalom a legkülönbözőbb irodalmi műfajok számára adott kifogyhatatlan témát. A Horthy-korszakban tucatjával születtek irredenta regények, novellák, színdarabok, tandrámák és gyermekmesék, a hasonló zsánerű versek száma pedig bizonyára ezekben mérhető. A szerzők némelyike – például „Végvári” (Reményik Sándor) vagy „Gyula diák” (Somogyvári Gyula) – azzal is hangsúlyozni kívánta hazafiasságát, hogy a török és

kuruc idők ellenállási hagyományát megidéző álnév alatt tette közzé ilyen tárgyú műveit. A szövegek egy része zenei kíséretet is kapott. A megzenésített versek mellett megjelentek az irredenta nóták, a hazafias kuplék (!) és az ún. „irredenta foxtrott”,³ amelyben az irredenta mondanivaló tánczenei hangszerelést kapott. Egyik-másik irredenta-revizionista jelmondat – *Magyar Hiszekegy*, „Csonka-Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország” – megzenésítésére maguk a hazafias szervezetek írtak ki pályázatot az 1920-as évek elején.

A hétköznapok világában az iskola volt az irredentizmus leghatékonyabb terjesztője. A Horthy-korszak egyik legbefolyásosabb oktatáspolitikusa, Kornis Gyula már 1921-ben szorgalmazta: „Iskoláink tantervében minden nemzeti tárgynak (magyar nyelv, történelem, irodalom, földrajz, gazdaságtan) csak egy tengely körül kell forognia: az integer Magyarország körül. Meg kell teremtenünk az irredentizmus leghatékonyabb pedagógiáját.”⁴ Ez a program – a történelmi Magyarország idealizálása, a trianoni béke elítélése és a területi revízió sürgetése – a közoktatás egészében, elemi és középszinten egyaránt megvalósult. Ebben a szellemben fogantak a hivatalos tantervek, a kultuszminisztérium által elfogadott tankönyvek, a rendeletileg ajánlott egyéb könyvek, könyvek, filmek, térképek és oktatási segédanyagok, és ugyanez a szemlélet jelent meg az iskolai színdarabokban és egyéb előadásokon is. A történelem tantárgyból kiadott középiskolai évfolyamdolgozatok és tanulmányi pályázatok, valamint érettségi tételek feltűnően gyakran kapcsolódtak olyan témához (Szent István-i birodalom, első világháború, Trianon, nemzetiségi kérdés), amelyek valamilyen módon kapcsolódtak az irredentizmushoz. A *Magyar Hiszekegy* felmondása pedig 1920 őszétől negyedszázadon át az elemi és középiskolai oktatás napi rutinjának része volt.⁵

Az irredentizmus a mindennapi élet más színterein is állandóan jelen volt. A sajtó egyöntetűen elítélte a trianoni békeszerződést és – a lapok politikai irányvonalának megfelelően eltérő intenzitással – állást foglalt a revízió mellett. Az üzletekben tömegével jelentek meg a történelmi Magyarország aranykorát megidéző, illetve a revíziót hirdető dísz tárgyak, emléktárgyak, jelvények, hétköznapi

³ A kifejezés Kazal Lászlótól, a népszerű énekes-komikustól származik, aki az 1930-as években maga is művelte ezt a műfajt.

⁴ Kornis Gyula: Kultúrpolitikánk irányelvei. Új Magyar Szemle, 1921. március. 303. Idézi: Unger Mátyás: A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemkönyveinkben a századfordulótól a felszabadulásig. 2. kiad. Tankönyvkiadó, Budapest, 1979. 93–94.

⁵ Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter 1920. október 27-én kiadott rendeletében úgy intézkedett, hogy az „isten örök igazságosságba vetett rendíthetetlen hit” ébrentartása érdekében a fohász „minden rendelkezésem és közvetlen vezetésem alatt álló alsó- és középfokú tanintézetben, mindennap a tanítás megkezdése első órájának elején, valamint az utolsó óra végén a tanulók által mondassék el. Ha a tanintézetben szokás vagy valamely rendelkezés folytán már valamilyen más egyházi imát mondanak, úgy a fenti ima ezen imák után mondandó el.” Hivatalos Közlöny, 1920. november 23. 126. sz. 379.

használati tárgyak. A Horthy-korszakban kétszer is megindult a „magyaros öltözködési mozgalom”: először az 1920-as évek elején – kevés sikerrel –, majd 1933-ban, teljes diadallal. Az áruházak és a kisebb üzletekben is feltűntek az ún. „irredenta kirakatok” – például a hivatalosan meghirdetett kirakatversenyek alkalmával –, amelyek általában a történelmi címer és a régi határok valamilyen látványos kombinációjából képeztek háttérrel az árukészletnek.

Kultusz kutatás

Minden korszaknak megvannak a maga történelmi, ideológiai kulcsfogalmai. Olyan verbális vagy képi toposzok, amelyek – ha csupán a politikai rezsim ösztönzésére is – szerves részét képezik a közgondolkodásnak, állandóan jelen vannak a közbeszédben és a mindennapi érintkezésben, s általuk a közösség kollektív meghatározottsága fejeződik ki.⁶

Úgy véljük, egy-egy történelmi korszak vagy politikai rendszer természetét saját toposzain, szimbólumain, kultuszain keresztül is megismerhetjük. Mert hiszen mi lenne jellemzőbb egy korszakra, illetve egy közösség világszemléletére, közgondolkodására, identitáspolitikájára mint éppen azok a koncentrált jelentéstartalmak, amelyeken keresztül önnön lényegét kívánja megjeleníteni? Az ilyen kutatásoknak két veszélyes buktatója is van: 1) a kultusz kutatás során szükségképpen a kortársak által kijelölt úton haladunk – vagyis a valóságot a saját, tudatosan e célra előállított ideológiai (reklám)termékeiből rekonstruáljuk –, ezért a vizsgált anyagot erős kritikával kell kezelnünk, 2) számolnunk kell azzal, hogy az önreprezentáció közhelyeinek megdermedt felszíne alatt már egészen más politikai és szellemi áramlatok érvényesülnek. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy – legalább a politikai szándékok, az indoktrináció, a közvélemény-befolyásolás kutatásának szintjén – módszertanilag indokolatlan volna e toposzok, szimbólumok és kultuszok, valamint a társadalom hozzájuk való viszonyának vizsgálata.

Magyarországon a kultusz kutatás elsősorban az irodalom (és a politika) kiemelkedő személyiségeire koncentrált, s csak az utóbbi időben kezdett az eszmék, ideológiák, politikai rendszerek reprezentációjával, szimbólumrendszerével, rítusaival foglalkozni.⁷

⁶ Csepeli György – Tóth Pál Péter: A jelképek szerepe a nemzeti tudat működésében. Jel-Kép, 1988/1. sz. 5–6.

⁷ A magyarországi kultusz kutatás néhány érdekes esettanulmányát közli és az elméleti háttérhez is fontos adalékokkal szolgál: Takáts József (szerk.): Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve. Tanulmánygyűjtemény. Budapest, Kijárat, 2003. A történelmi-politikai kultuszok újabb irodalomból lásd pl. Csepeli György, Gerő András, Póto János, Turbucz Dávid és Vér Eszter Virág írásait.

Az irredenta kultusz sajátosságainak fenti számbavételét azért is tartottuk indokoltnak, mert módszertani támpontokat és kutatási ötleteket nyújthat általában a vallási és szekuláris kultuszok feltérképezéséhez. Ennek alapján a történeti-politikai kultuszok kutatásában a következő megközelítéseket tartjuk elsődlegesnek:

- a kultuszt teremtő és fenntartó intézmények (kormányzat, egyházak, hadsereg, társadalmi csoportok, társadalmi szervezetek stb.)
- a kultusz megjelenési formái (ünnepek, oktatás, sajtó, irodalom, rendezvények stb.)
- a kultusz elemei (személyek, eszmék, események, hagyományok, ideálok)
- a kultusz célközönsége (egész társadalom, társadalmi réteg, foglalkozási csoport, korosztály, kisebbség stb.)
- a kultusz beágyazottsága, más kultuszokhoz való viszonya (előzmények, rokon és rivális kultuszok, hasonló és eltérő kultuszelemek)
- a kultusz dinamikája (időbeli és térbeli változások, kapcsolatrendszer változása)

A MAGYARORSZÁGI TANÁCSKÖZTÁRSASÁG PROPAGANDASZERVEINEK MŰKÖDÉSE

Szabó Viktor

A Magyarországi Tanácsköztársaság rövid fennállása alatt egy rendkívül intenzív propaganda-tevékenység folyt. Ennek intézményi hátterét szeretném eme rövid előadásban felvázolni. Elsősorban arra a kérdésre keresem a választ, hogy mennyire volt jellemző a Tanácsköztársaság propagandaszerveinek felépítésére és működésére a központosítás, a centralizáció.

Először is azt kell leszögeznünk, hogy a propaganda mindig valamely cél – jelen esetben politikai cél – elérésének az egyik eszköze. Nem volt ez másként a Tanácsköztársaság esetében sem, éppen ezért először is azt kell megvizsgálnunk, hogy mik voltak a tanácskormány politikai céljai.

Egyrészt volt egy külpolitikai célkitűzés. Ez a világforradalom továbbterjesztése, vagyis a szomszédos államok forradalmasítása volt, különös tekintettel Ausztriára. Ezt éppen Kun Béla fejtette ki a legvilágosabban, mikor kijelentette, hogy a kommunista vezetők „a magyarországi Tanácsköztársaság sorsát a nemzetközi proletárforradalomra”¹ alapították. Ennek megvalósításában a tanácskormány tagjai Magyarországnak is aktív szerepet szántak.

A belpolitikai célkitűzések tekintetében meg kell különböztetnünk rövid távú és hosszú távú célokat. A rövid távú feladatok a belső rend megszilárdítása, a tömegbázis megteremtése (az új kommunista társadalmi rendszer felépítéséhez), és a hadseregszervezés voltak. A hosszú távú cél a társadalom szocialista átnevelése, a szocialista embertípus megteremtése volt.

Ezeknek a politikai célkitűzéseknek megfelelően tagolódott a Tanácsköztársaság propagandájának intézményi háttere is a külső-, és a belső propagandával foglalkozó szervezetekre.

¹ Kun Béla beszéde a Budapesti Központi Forradalmi Munkás-és Katonatanács ülésén. Népszava, 1919. április 20.

A külső propaganda legfontosabb szerve a Szocializmus Nemzetközi Propagandája (röviden: SzNP) elnevezést viselő intézmény volt. Ez kezdetben a Külügyi Népbiztosság egyik osztályaként működött, majd önálló szervezetté vált, de – ha lehet hinni a beszámolóknak – mindvégig a népbiztosság, illetve személyesen Kun Béla ellenőrzése alatt állott.² Az intézményt Pór Ernő irányította. A szervezetet nemzetek szerint tagolták, legfőbb céljuk a forradalmi szellem szomszédos országok irányába történő tovább terjesztése volt. Az SzNP tevékenysége elég széles spektrumon mozgott. Ezek közé tartozott a szomszédos államokba és a demarkációs vonalakon álló ellenséges hadseregekhez küldendő agitátorok, ügynökök beszervezése; de hozzátartozott a külföldi útlevelek, vízumok, nyílt parancsok hamisítása, az agitátorok pénzzel, eszközökkel, szóróanyagokkal, instrukciókkal való ellátása is.³ Az agitátorok megbízatása is nagy változékonyságot mutat. Így például a külföldre, vagy a demarkációs vonalra küldés röpirat osztogatás vagy szóbeli agitáció típusú feladatoktól egészen a fegyveres felkelés kirobbantásáig. Ez utóbbira Ausztria a példa. Ebben az esetben mentek el a legmesszebbre, hiszen a szokásos propagandaeszközök mellett Bécsben még fegyveres felkelést is megpróbáltak kirobbantani a kommunista hatalomátvétel érdekében⁴ (az akció legfőbb szervezője Bettelheim Ernő volt⁵). Ez azonban már túlmutat a propagandán és inkább titkosszolgálati jellegű tevékenységnek nevezhető.

A propagandatevékenységhez szükséges embereket többnyire a Magyarországon rekedt idegen nemzetiségű katonákból, hadifoglyokból, illetve a magyarországi nemzetiségek tagjaiból verbuválták. Ehhez a tevékenységhez szorosan kapcsolódott a Magyarországi Internacionalisták Szocialista-Kommunista Föderációja (röviden: Föderáció) nevű szervezet, melynek irányítója szintén Pór Ernő volt.⁶ A Föderáció szervezeti felépítésére – hasonlóan az SzNP-hez, mellyel szoros kapcsolatban állt – a nemzetek szerinti tagolás volt a jellemző. Ennek köszönhetően a Föderáció tulajdonképpen nem egységes szervezet, hanem különböző nemzetiségű, feladataikat nemzetiségi sajátosságaik követelményei

² Balogh József: A propaganda. In: Gratz Gusztáv (szerk.): A bolsevizmus Magyarországon. Franklin Társulat, Budapest, 1921. 49.

³ Uo. 49–50.

⁴ A bécsi akció kudarjáról Jászi Oszkár is tudósít naplójában: Jászi Oszkár naplója. Sajtó alá rendezte: Litván György. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2001. 40.

⁵ Balogh József: A propaganda i. m. 51.

⁶ A Föderáció élén egy háromtagú vezetőség állt, melynek tagjai Bernhard Quartin, dr. Fanta Róbert és Schwartz Richárd elnök voltak. Ennek a vezetőségnek azonban inkább csak reprezentatív szerepe volt és a tényleges irányítás Pór Ernő – mint „nemzetközi titkár” – kezében volt. Kővágó László: Internacionalisták a Tanácsköztársaságért. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969. 51–52.

szerint végző szekciók laza szövetsége volt.⁷ Ez a szervezet kettős funkciót töltött be. Egyrészt a Föderáció segítségével próbálták a Magyarországon élő vagy ideiglenesen itt tartózkodó más nemzetiségű személyeket megnyerni a kommunista eszméknek, másrészt az ellenséges hadseregekhez küldendő agitátorok beszerzése, illetve a külföldre irányuló propaganda egy része is ezen a szervezeten keresztül valósult meg.⁸

A belső propaganda legfőbb szervének a Közoktatásügyi Népbiztosságot tekinthetjük. Ennek szervezeti felépítése a következőképpen nézett ki⁹:

I. csoport: Általános oktatási kérdések

1. Kultúrpolitika, nevelésügy, kultúrstatiztika
2. Gyermekszociális ügyek

II. csoport: Népoktatás

1. Kisdedóvó intézetek
2. Elemi iskolák személyi és pedagógiai ügyei
3. Elemi népiskolák adminisztratív és szervezeti ügyei
4. Eddigi polgári iskolák
5. Gyógypedagógia
6. Volt tanfelügyeleti ügyek

III. csoport: Ipari- és elosztó üzemi szakoktatás

1. Ipari szakmunkásképzés
2. Elosztó üzemi szakmunkásképzés

IV. csoport: Mezőgazdasági szakoktatás

1. Mezőgazdasági szakmunkásképzés

V. csoport: Az eddigi középfokú oktatás

1. Köziskolák

VI. csoport: Főiskolai oktatás

1. Tudományos szakképzés, tudományos intézetek és könyvtárak
2. Tanítóképzés
3. Diákszociális ügyek

⁷ Uo. 50.

⁸ Uo. 54–56., valamint Siklós András: Magyarország 1918–1919. Események, képek, dokumentumok. Kossuth Könyvkiadó – Magyar Helikon, Budapest, 1978. 309.

⁹ A Közoktatásügyi Népbiztosság ügybeosztása. Vörös Újság, 1919. április 5.

VII. csoport: A Szocializmus Állami Propagandája

1. Tudományos és Népszerű propaganda
2. Munkásfőiskola
3. Továbbképző tanfolyamok
4. Ifjómunkás propaganda

VIII. csoport: Zene, színház, irodalom és képzőművészeti ügyek

1. Zeneművészet és színházak szocializálásából eredő ügyek
2. Irodalom
3. Képzőművészet (múzeumok)

IX. csoport: A szakszervezeti átalakítások előkészítése

Első ránézésre úgy tűnhet, hogy ebből a felsorolásból a szorosán vett propagandával csupán a Szocializmus Állami Propagandája elnevezésű csoport foglalkozott. Ám itt vissza kell utalnom a bevezetőben elmondottakra. Vagyis arra, hogy a belső propagandának volt egy hosszú távú célja: a szocialista átnevelés, a szocialista embertípus megteremtése. Ezt pedig az oktatáson keresztül szerették volna elérni. Eme törekvés megvalósítása az első hat csoport feladata lett volna. A kommunista vezetés a kisgyermekkortól a felnőttkorig, tehát az óvodától és az alapfokú iskoláktól kezdve a középfokú oktatáson keresztül a felsőfokú intézményekig célzottan az adott korosztálynak és intézménynek megfelelő szocialista ideológiai nevelést tervezett bevezetni. A cél az lett volna, hogy a tanulmányok végeztével ideológiailag és politikailag elkötelezett emberek kerüljenek ki az iskolapadokból.¹⁰ Ennek megvalósítására az idő rövidege miatt nem került sor.

A szorosán vett belső propaganda központi intézménye a Közoktatásügyi Népbiztosság VII. csoportja, azaz a Szocializmus Állami Propagandája¹¹ (röviden: SzÁP) elnevezésű szervezet volt, mely Szabados Sándor vezetése alatt állt. A SzÁP különböző osztályokból állt, melyeknek más-más feladataik voltak. Ennek a csoportnak az ügybeosztása némileg pontosításra szorul, hiszen a fentiekhez képest később lett megszervezve a Hadseregpropaganda-osztály, a Munkásfőiskolai osztály pedig átkerült a Főiskolai oktatás csoportjához. Valamint a fenti felsorolásban még nem szerepel, de valószínűleg már ekkor is a

¹⁰ Az oktatásügyi elképzelésekről: József Farkas: *Értelmiség és forradalom. Kultúra, sajtó és irodalom a Magyar Tanácsköztársaságban.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 50–54.

¹¹ A Szocializmus Állami Propagandája jelen munkában ismertetésre kerülő szervezeti felépítéséről, az ebben bekövetkező változásokról, valamint az egyes osztályok működéséről, tevékenységéről a Tanácsköztársaság Történeti Adatait Gyűjtő Országos Bizottság (röviden TAGYOB) jelentései, anyagai szolgáltak alapul. Magyar Országos Levéltár K 46–605.f.-II/5.-TAGYOB

SzÁP-hoz tartozott a „Munka” című lap szerkesztősége. Tehát ennek megfelelően a módosított – a bukáskor fennálló állapotot tükröző – ügybeosztás a következőképpen nézett ki:

A Szocializmus Állami Propagandája

1. Tudományos és Népszerű propaganda-osztály
2. Továbbképző tanfolyamok
3. Ifjómunkás propaganda-osztály
4. Hadseregpropaganda-osztály
5. A „Munka” című könyvnyomatos lap szerkesztősége és kiadóhivatala

A Tudományos és Népszerű Propaganda-osztály feladata volt a tömegek, a „közvélemény” megszólítása minden lehetséges módon: plakáttal, röpirattal, könyvvel, előadásokkal, élő szóval elérni az emberek minél nagyobb hányadát, ehhez kapcsolódóan agitátorok kiküldése az egész ország területére a kommunista eszmék és a tanácskormány intézkedéseinek a népszerűsítésére. Ez az osztály gyakorlatilag a klasszikus értelemben vett tömegpropagandával foglalkozott. Ezen túlmenően volt még egy fontos tevékenység, mely szintén a Tudományos és Népszerű Propaganda-osztály hatáskörébe tartozott: az agitátorképzés. Ez különösen azért vált fontossá, mert eléggé ad hoc jelleggel, különösebb válogatás nélkül történt az agitátorok alkalmazása, melynek következtében nem mindig a legalkalmasabb személyek végeztek propagandamunkát. Ezzel a képzéssel szerették volna hatékonyabbá tenni az élő szavas meggyőzés módszerét. Ennek érdekében különböző kurzusokat indítottak, melyek más-más társadalmi csoportot céloztak meg. Így például indult tisztviselői tanfolyam, főiskolai hallgatók oktatótanfolyama, földműves tanfolyam, női tanfolyam, valamint szerveztek egy – ennek a „képzési formának” a legmagasabb fokát jelentő – agitátorképző pártiskolát is.¹² Tegyük hozzá, hogy eme erőfeszítések ellenére a Tanácsköztársaság fennállása alatt az agitátorok – válogatás nélküli – alkalmazásának módjában lényegesebb változtatás nem történt.

A Hadseregpropaganda-osztály legfőbb feladatai voltak a katonatoborzás, a harci morál fenntartása és a kommunizmus eszméinek terjesztése a Vörös Hadseregben, és a szemben álló hadseregekben egyaránt. Ez utóbbi tevékenysége kapcsolatba – illetve talán inkább átfedésbe – került az SzNP azonos célú ténykedésével. A nyomtatott propaganda kiadványok (plakátok, röpiratok) mellett egy sajátos eszközt jelentett a műsoros toborzórendezvények, színházi Vörös

¹² Balogh József: A propaganda i. m. 65.

katona-estek szervezése¹³. Emellett a katonaság szórakoztatására irányuló tevékenység (frontszínházak, filmvetítések szervezése) is az osztály feladatai közé tartozott.

A továbbképző tanfolyamok osztályának elsődleges feladata volt ismeretterjesztő jellegű előadásokon keresztül elérni és megnyerni az embereket. Tevékenységi körükbe tartozott ismeretterjesztő jellegű füzetek, röpiratok kiadása, valamint ismeretterjesztő előadások, tanfolyamok szervezése. Ilyenek voltak például az analfabéta-tanfolyamok, vagy a mezőgazdasági szaktanfolyamok. Ezek sok esetben csak közvetett propagandát jelentettek, hiszen például az analfabétizmus felszámolása általános társadalmi érdek volt, de a hivatalos propagandában megjelenhetett, hogy a Tanácsköztársaság harcba száll az írástudatlanság megszüntetése érdekében. Egyúttal a falusi tanítói réteg aktivizálását is így próbálták megoldani, hiszen az elemi iskolai tanítók számára rendeletileg tették kötelezővé az analfabéta-tanfolyamok oktatói tevékenységében való részvételt.¹⁴

Az ifjúnok propagandaosztály tevékenysége az ifjúság megnyerésére irányult a kommunizmus eszméje számára. Ezt azért is tartották fontos feladatnak, mert a fiatalokban látták az új társadalmi rend jövőjét, akik hivatottak voltak azt beteljesíteni. A cél nagyságának megfelelően ez a propagandaosztály dolgozott a legnagyobb létszámmal és a tevékenységi köre is meglehetősen szerteágazó volt. Beletartozott a nyomtatott kiadványok (röpiratok, agitációs füzetek, újság¹⁵) kiadása, terjesztése; fiataloknak szóló előadások, szemináriumok, színházi bemutatók, hangversenyek, múzeumi látogatások, filmvetítések szervezése; valamint agitátorok kiküldése vidékre, kifejezetten politikai agitációs céllal. Ez a sokrétű tevékenység esetenként átfedésbe került a Tudományos és Propagandaosztály, illetve a Továbbképző tanfolyamok osztályának ténykedésével.

„A munka” című újság szerkesztősége gyakorlatilag sajtóosztályként működött.¹⁶

Általánosságban a Szocializmus Állami Propagandájáról megállapítható, hogy nagyon nagy apparátussal dolgozott. Csak ennek a csoportnak nagyobb volt a létszáma, mint a korábbi Vallás- és Közoktatásügyi minisztériumnak ösz-

¹³ Ezekről rendszerint a sajtó is részletesen beszámolt: A Vörös katona-est. Az Újság, 1919. március 30.; Vörös katona-est a színházakban. Népszava, 1919. április 13.; Vörös katonaest. Vörös Újság, 1919. április 18.

¹⁴ A közoktatásügyi népbiztosnak 1919. évi 94/299.sz. rendelete a felnőtt analfabéták oktatása tárgyában. Hivatalos Közlöny, 1919. június 5.

¹⁵ Az „Ifjú proletár” volt az osztály hivatalos lapja.

¹⁶ 1919. július 4-én a Forradalmi Kormányzótanács vidéki sajtóosztálya – Pogány József akkori közoktatásügyi népbiztos javaslatára – a Közoktatásügyi Népbiztosság hatáskörébe, valószínűleg a SzÁP-hoz lett beosztva, de ennek pontos státusza egyelőre tisztázásra vár. József Farkas: Értelmiség és forradalom i. m. 153.

szesen. (350 fő körül mozgott.) Ez is azt mutatja, hogy a Tanácsköztársaság alatt a propaganda fontos és kiemelt terület volt. A vezető pozíciókat betöltő emberek mind újak voltak, tehát olyanok, akik korábban nem dolgoztak a minisztériumban még a polgári demokratikus kormányzat idején sem. Ez azzal magyarázható, hogy ezek az emberek „pártvonalon” kerültek ezekbe a pozíciókba. Ez utóbbi megállapítás egyébként igaz a korábban ismertetett Szocializmus Nemzetközi Propagandájára is.

Még egy fontos szervezet meg kell említenünk, mely szintén a Közoktatásügyi Népbiztosság keretein belül jött létre, és szintén Szabados Sándor ellenőrzése alatt működött. Ez pedig a Szellemi Termékek Országos Tanácsa¹⁷ volt. Ez a szervezet lett volna minden nyomtatott kiadvány, könyv és nyomtatvány központi kiadója és elosztója. A cél az volt, hogy csak ezen a szervezeten keresztül – és ennek jóváhagyásával – lehessen bármilyen kiadványt megjelentetni.¹⁸ Gyakorlatilag ez egy burkolt cenzúrát jelentett. Ezt a központi nagy szervezet úgy kívánták megvalósítani, hogy a meglévő nyomdákat, kiadókat, könyvesboltokat államosították és ennek az intézménynek a fennhatósága alá vonták.¹⁹ Ez azonban nem valósult meg tökéletesen, voltak kiskapuk. Tipikus példája ennek Kassák Lajos esete, aki mikor éles polémiába került Kun Bélával az igazi kommunista művészet mikéntjét illetően, vitairatát a Szellemi Termékek Országos Tanácsának megkerülésével jelentette meg.²⁰

Végezetül szeretnék visszatérni a bevezetőben feltett kérdésre, vagyis arra, hogy mennyire volt jellemző a Tanácsköztársaság propagandaszerveinek felépítésére és működésére a központosítás.

A Szocializmus Nemzetközi Propagandájára szervezeti felépítése folytán talán mondhatjuk, hogy központosított felépítésű és működésű szervezet volt. Úgy tűnik, hogy itt valóban minden szál Pór Ernő és szűkebb munkatársai kezében összpontosult, és valóban ők hoztak meg minden fontosabb döntést, ők irányították a külső propaganda működési mechanizmusát. Bár hozzá kell tennünk, hogy a Szocializmus Nemzetközi Propagandájához szorosan kapcsolódó Magyarországi Internacionalisták Szocialista-Kommunista Föderációja viszont egy erősen szétagolt szervezet képét mutatja.

¹⁷ A Szellemi Termékek Országos Tanácsa felállításáról rendelkezik: A Közoktatásügyi Népbiztosság 9. K. N. sz. rendelete. Tanácsköztársaság, 1919. április 19.

¹⁸ A Szellemi Termékek Országos Tanácsa feladatairól és ügyköri beosztásáról rendelkezik: A Közoktatásügyi Népbiztosság 14. K. N. sz. rendelete. Tanácsköztársaság, 1919. április 27.

¹⁹ A könyv- és zeneműkiadók, könyvkereskedések kötelező leltárkészítéséről és államosításáról rendelkezik: A Közoktatásügyi Népbiztosság 25. K. N. sz. rendelete. Tanácsköztársaság, 1919. május 6.

²⁰ Kassák Lajos: Levél Kun Bélához a művészet nevében. Ma Folyóirat Kiadása, Budapest, 1919.

A Szellemi Termékek Országos Tanácsa feladata miatt maga egy központi szerv volt, hiszen elviekben minden nyomtatott kiadvány központi kiadója és terjesztőjeként működött, bár – mint láthattuk – ez sem funkcionált tökéletesen.

Amely viszont abszolút nem nevezhető egy központosított szervezetnek az éppen a legnagyobb propagandaszerv, a Szocializmus Állami Propagandája volt. Úgy tűnik, hogy az egyes osztályok meglehetősen önállóan és egymástól is függetlenül tevékenykedtek. Működésüket sem a SzÁP vezetőjének, Szabados Sándornak, sem az egyes osztályvezetőknek nem sikerült hatékonyan összehangolni. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az egyes osztályok tevékenysége között eléggé sok volt az átfedés. A belső propaganda tekintetében egy meglehetősen rendszertelen – mondhatnánk kaotikus – működési mechanizmus képe látszik kibontakozni.²¹

Összegezve, a Tanácsköztársaság propagandájának teljes intézményi háttéréről azt állapíthatjuk meg, hogy Tanács-Magyarországon nem volt egy olyan központi csúciszervezet, mely az összes propagandaszerv tevékenységét összefogta és koordinálta volna.²² (Mint például a náci Németországban az Információs- és Propagandaminisztérium.) Tehát a Magyarországi Tanácsköztársaság propaganda-szervezetének egyes elemeiben ugyan fellelhető a központosításra való törekvés, de intézményi felépítésére alapvetően nem az erős centralizáció, hanem sokkal inkább a szétagoltság volt a jellemző.

²¹ Ezt a problémát már a Tanácsköztársaság alatt felismerték és születtek kezdeményezések a központosításra, főként Varjas Sándor a Tudományos és Népszerű propaganda-osztály vezetője részéről. Így például többek között javasolta – a korábban ismertetett agitátorokkal kapcsolatos problémák megoldására –, hogy központilag ellenőrizzék a tevékenységüket és „agitátornak csak tanfolyamban levizsgázottakat” küldjenek ki. Idézi: Balogh József: A propaganda i. m. 66.

²² Bár igaz, hogy a rendelkezésre álló idő is meglehetősen kevés volt egy jól szervezett propagandagépezet kiépítésére.

A HORTHY-KULTUSZ VALLÁSOS JELLEGÉRŐL

Turbucz Dávid

Az első világháború után számos európai államban jelentek meg vezérkultuszok. Magyarország sem volt kivétel. E kultuszok összehasonlítása, a közöttük meglévő hasonlóságok és különbözőségek azonosítása, e jelenség alaposabb megértéséhez járulhat hozzá. A megjelenésük közös társadalomlélektani körülményei¹ miatt – hipotézisem szerint – elsősorban a politikai rendszerek jellege és a társadalmi berendezkedés határozta meg a vezérkultuszok jellegét és – értelemszerűen – azokat a kereteket, amelyekben léteztek, így a vezérkultuszok közötti különbségek alapvetően a politikai és társadalmi berendezkedésre vezethetők vissza. Az egyes politikai és katonai vezérek személye köré felépített képek számos eleme ugyanis vándormotívumnak tekinthető, mert „ugyanannak a jelenségnek különböző időkből jelenlévő megnyilvánulási formáival van dolgunk”.² Ahogyan a különböző korokban kialakult vezérkultuszok, úgy, értelemszerűen, a kortárs kultuszok esetében is kimutathatók tartalmi azonosságok, hasonlóságok, amelyek – mint látható lesz – a különböző politikai rendszerekben eltérő keretek között töltik be funkciójukat.

E tanulmány célja az 1919 és 1944 közötti Horthy-kultusz vallásos jellegének bemutatása. A vonatkozó elméleti szakirodalom és a kutatásaim alapján arra a kérdésre szeretnék választ adni, hogy a Horthy Miklós személye köré felépített vezérkultusz besorolható-e az ún. politikai vallások közé.

¹ Ernst Cassirer: A modern politikai mítoszok technikája. In: Zentai Violetta (szerk.): Politikai antropológia. Osiris Kiadó–Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997. 37., 39-40.

² Povedák István: Álhősök, hamis istenek? Hős- és sztárkultusz a posztmodern korban. Gerhardus Kiadó, Szeged, 2011. 34., 37., 39. Az idézet a 34. oldalon található.

A politikai vallások jelensége

A totalitárius rendszerek vizsgálata, e jelenség, és különösen is a vonzerejének elemzése során került előtérbe a politikai vallás (*political religion*) fogalma. A totalitárius rendszerek egyik célja az adott társadalom tagjainak elmagányosítása, homogén tömeggé szervezése volt, amit a tömegkommunikáció eszközein keresztül, illetőleg a terror és a politikai mobilizáció révén az ellenőrzésük, befolyásuk alatt akartak tartani. E totális átalakítási kísérlettel való azonosulás okai között nemcsak a megfélemlítés, a kényszer található meg, hanem érzelmi tényezők, fogódzkodók, például az ún. politikai vallások jelensége.³

A politikai vallás evilági jellegű, mert „olyan társadalmi és politikai rend jelenségeként képzelhető el, amelyben a vallás és politika végleg elváltak egymástól”, tehát szekularizált közegben, az állam és az egyház szétválasztása után, amikor a vallásos hit megélése már magánügy.⁴ Mindez azonban csak a jelenség egyik oldala. A politikai vallások jellegükből következően az „evilági megváltás” ígéretét, egyfajta kapaszkodót, „kollektív üdvtant” jelentenek, mert a bizonytalan, kilátástalannak tűnő körülmények (háborúk, forradalmak, különféle válságjelenségek) ellenére reményt kínálnak azon emberek számára, akik hinni szeretnének valamiben, elsősorban egy jobb, szebb, boldogabb és kiszámíthatóbb jövőben. Ezek az emberek azonban már elveszítették a tradicionális vallásba vetett hitüket, nem azonosulnak többé például a keresztény hittel és értékrendszerrel. Viszont ennek ellenére mégis vallásosan viselkednek, például emberfeletti garanciákat keresnek, még akkor is, ha ez nem tudatos a részükről.⁵ A politikai vallások tehát egyfajta – nem a túlvilágra, az örök életre, hanem a földi létre vonatkozó – valláspótlékok, amelyekben visszaköszönnek a korábbi évszázadokra jellemző, az érzelmi azonosulást megteremtő, a közösség kohézióját erősítő vallásos jelenségek és külsőségek. A tradicionális vallásosság jellemzői

³ Balogh László Levente: Totalitarizmus és politikai vallások. In: Kommentár, 2011/1. sz. 76–77.

⁴ Balogh László Levente: Totalitarizmus és... i. m. 78.; Lásd még Marina Cattaruzza: Introduction to the special issue of Totalitarian Movements and Political Religions: Political Religions as a Characteristic of the 20th Century. In: Totalitarian Movements and Political Religions, 2005/1. sz. (6.) 2–3.; Juan J. Linz: The religious use of politics and/or the political use of religion. Ersatz ideology versus ersatz religion. In: Hans Maier (ed.): Totalitarianism and Political Religions. Vol. I: concepts for the comparison of dictatorships. Routledge, London–New York, 1996. 103. Eric Voegelin, aki 1938-ban megjelent könyvében értelmezte ezt a jelenséget, történelmi tendenciának – egyfajta hanyatlásnak – tekintette, hogy a modern korra elvált egymástól a politika (az állam) és a vallás, míg végül megjelent a totalitarizmus. Balogh László Levente: Totalitarizmus és... i. m. 81–84.

⁵ Mircea Eliade szerint „[a] legtöbb »vallás nélküli« ember még mindig vallásosan viselkedik, noha ennek nincs tudatában. [...] A »vallás nélküliek« túlnyomó többsége valójában nem mentes vallási viselkedésmódoktól, teológiáktól és mitológiáktól”. Idézi Balogh László Levente: Totalitarizmus és... i. m. 78. Lásd még a 79. oldalt is.

(szimbólumok, rítusok, szertartások, intézmények) tehát nem tűntek el, csak jelentős mértékben átalakultak, radikálisan új értelmet nyertek.⁶ Nem másról van tehát szó, mint arról, hogy a politika, az állam, a fennálló uralmi rend szakralizálódott és Isten helyére lépett, azaz „a megváltás [már – T. D.] az emberi cselekedetek eredményeként” volt elérhető.⁷ A „megváltás” innentől kezdve nem Istentől érkezett, hanem az állam, a párt és a mindezt megszemélyesítő vezér garantálta a „hinni akarók”, a „megváltásra vágyók” számára.⁸ Istent lefejezték.⁹

A politikai vallások és a vezérkultuszok jelensége értelemszerűen összekapcsolódott. Ennek eredményeként a vezért – tetteit és képességeit jelentős mértékben eltúlozva – a problémákat leküzdeni, a népet, vagy a nemzetet „megváltani” képes személyként festette le a propaganda.¹⁰ Ennek eredményeként egyfajta vallásos hit alakult ki a vezérek körül, amire kiváló példa Adolf Hitler mítosza.¹¹ A vezérkultuszok és a politikai vallások közötti kapcsolat legfontosabb jellemzőinek a következők tekinthetők. A vezér, mindenekelőtt, elvezeti népét, nemzetét egy szebb és boldogabb világba, amit gyakran „paradicsomnak”, „ígéret földjének” neveztek. A vezér a „megmentő”, a „megváltó”, a „gyógyító”, aki garantálja a nemzet „feltámadását” és „újjászületését”. Bizonyos esetekben „prófétaként”, „apostolként”, Isten küldöttjeként jeleníti őt meg a propaganda. A kultikus nyelvben elkülönült egymástól a „jó” és a „rossz” fogalma: ami annyit jelentett, hogy a vezér már legyőzte, vagy le fogja győzni a „sötétséggel” azonosított ellenséget, a „gonoszt”, az „eretnekeket”. A vezér megjelenése, továbbmenve a felsorolásban, az új időszámítás kezdetét jelenti („új hajnal”, „reggel”, „feltámadás”). Ő ugyanis az az ember, aki elhoz egy új korszakot, amely tökéle-

⁶ Uo. 77–79., 84. Voegelin két típusú vallást különböztetett meg: a túlvilágiakat és a belső-világúakat. Az előbbieket „a lét egészét” átfogják, míg az utóbbiak „világi jelenségekre vonatkoznak, ezért a létet nem képesek egészében megragadni”. Balogh László Levente: Totalitarizmus és... i. m. 80.; Eric Voegelin: A politikai vallások. In: Századvég, 2011/1. sz. 55–59. Lásd még Cattaruzza: i. m. 2–4. A politikai jelenségek vallásként történő értelmezéséhez lásd Povedák István: i. m. 24.

⁷ Balogh László Levente: Totalitarizmus és... i. m. 82–84. Az idézet a 84. oldalon található. Uő: Isten lefejezése. Utószó a politikai vallásokhoz. In: Századvég, 2011/1. sz. 72–74.; Marina Cattaruzza: i. m. 4.; Juan J. Linz: The religious use... i. m. 102–103.; Eric Voegelin: i. m. 60., 65.

⁸ Eric Voegelin: i. m. 60.

⁹ Balogh László Levente: Isten lefejezése. i. m. 68.

¹⁰ Ennek elméleti háttéréhez lásd Ernst Cassirer: i. m. 39–40.; Zentai Violetta: Politikai antropológia: a politika antropológiája. In: Uő (szerk.): i. m. 20., 22–23.; Anna von der Goltz: Hindenburg. Power, Myth, and the Rise of the Nazis. Oxford, Oxford University Press, 2009. 7.

¹¹ Ian Kershaw: A Hitler-mítosz. Vezérkultusz és közvélemény. Kortina Kiadó, Budapest, 2003. 35–37., 46–47., 51–52., 63., 67., 82–84., 88–90., 92., 103–105., 108–109., 117., 121., 155–159., 162., 204.

tes, mentes azoktól a bűnöktől, állapotoktól (szenvedés, halál, nyomorúság, megaláztatás, stb.), amelyekbe az adott politikai közösség belekerült. Mint minden vallás, a politikai vallások is törekszenek arra, hogy örökkévalók legyenek, az új kezdet motívuma ezt is kifejezi. A vezérkultuszok megkerülhetetlen elemek alkották természetesen a ritualizált évfordulók, a politikai rítusok, amelyek „politikai liturgiája” erősíti a közösség tagjainak összetartozását. A vezérek tisztelete vallásos keretek között valósult meg, és ezzel is összefüggésben szakralizálódott a személyük, egyfajta Istenpótlékká váltak. A vezérkultuszok építésében és ápolásában tehát lényeges szerepet játszottak a vallásos szimbólumok, kifejezések, ahogyan a vezér iránti hódolat és imádat kifejezését és erősítését szolgáló rítusok is.¹²

A fent leírtak a totalitárius rendszerekre vonatkoznak. Felmerül azonban a kérdés, hogy ez a jelenség milyen mértékben azonosítható más típusú, például az autoriter,¹³ vagy esetleg a demokratikus rendszerekkel. Juan J. Linz értelmezése szerint különböző típusai lehetnek a politika és a vallás elválasztásának, így például megvalósulhat ez az ún. liberális modellben, amikor a hatalom nem avatkozik be az egyházak életébe, biztosítja a vallási pluralizmust, nem kívánja szakralizálni a politikát, míg a másik oldalon az egyházak sem törekszenek politikai tevékenységre. Miután a politika és a vallás közötti határok nem minden esetben tekinthetők egyértelműnek, így a két szféra közötti viszony nem konfliktusmentes. A politikai vallás kialakulása irányába mutató tendenciáról tehát ebben az esetben nem beszélhetünk. Az elválasztás megvalósulhat azonban úgy is, hogy a vallásgyakorlást a hatalom a magánélet színtereire kívánja visszaszorítani, és ezzel párhuzamosan a nyilvános politikai ünnepek veszik át a vallásos ceremóniák funkcióit, ahogyan történt ez a totalitárius rendszerekben is. Minél inkább megvalósul az utóbbi, tehát a politikai élet szakralizálása, annál nagyobb esély van véleménye szerint az autoriter rendszerekben egy politikai vallás kialakítására, igaz, a totális rendszerektől eltérő keretek között.¹⁴ Természetesen a politika és a vallás között „bensőséges”, „meghitt” kapcsolat is kialakulhat, ilyen esetben persze nem elválasztás, hanem fúzió valósul meg.¹⁵ Ezt nevezi Linz az

¹² Az áttekintés az alábbi szakirodalom alapján készítettem el: Marina Cattaruzza: i. m. 1–18.; Hans Maier: Political Religions and their Images: Soviet communism, Italian Fascism and German National Socialism. In: Totalitarian Movements and Political Religions, 2006/3. sz. (7.) 267–281.; Uő: Political Religion: a Concept and its Limitation. In: Totalitarian Movements and Political Religions, 2007/1. sz. (8.) 5–16.; Roger Eatwell: The Concept and Theory of Charismatic Leadership. In: Totalitarian Movements and Political Religions, 2006/2. sz. (7.) 141–156.

¹³ Juan J. Linz: Totalitarian and authoritarian regimes. Lynne Rienner Publisher, Boulder London, 2000. 159–171.0

¹⁴ Juan J. Linz: The religious use... i. m. 105–106.

¹⁵ Uo. 106.

átpolitizált vallások jelenségének. Az autoriter rendszerek esetében két fő okot lát a megjelenésükre. Az egyik az, amikor az individualizmust és a liberális társadalom értékeit elutasító politikai berendezkedés megerősíti a tradicionális vallások szerepét, befolyását. A másik a nemzetépítésnek és a nemzeti identitás alakításának az esete, különösen nemzeti traumák esetében, amikor szintén a tradicionális vallások megerősítésére kerül sor.¹⁶ Mindegyik esetben a hatalom érdekeinek megfelelő módon politikai, legitimációs funkciót töltenek be a vallásos értékek, szimbólumok, rítusok, stb.¹⁷ A demokratikus rendszerekkel Linz csak utalásszinten foglalkozik, amelyekben inkább a politika és a vallás elválasztása valósul meg, bár bizonyos politikai pártok – akár kormányzati pozícióban is – törekedhetnek az említett fúzióra, aminek az okai között természetesen megtalálhatók például a Linz által említett tényezők, ahogyan más is.

A Horthy-kultusz vallásos elemei

1. Az „evilági megváltás” ígérete

A Horthy Miklós személye köré felépített vezérkultusz fő üzenete az „evilági megváltás”, pontosabban kifejezve az „evilági feltámadás” ígéretét jelentette. Végeredményben ez nem volt más, mint egy nemzeti „üdvtan”.¹⁸ Horthy Miklós, a nemzet vezére jelentette ugyanis az 1919 és 1944 közötti töménytelen mennyiségű méltatás szerint a garanciát a „szebb” és „boldogabb” magyar jövőendő megvalósítására, a vágyott állapot elérésére, az első világháborús összeomlás eredményeként elszenvedett nemzeti sérelmek orvoslására, az elveszített nemzeti nagyság visszaszerzésére, azaz a történelmi Magyarország helyreállítására, összegezve, a magyarság „feltámadására”.¹⁹ Az ő személye – érvelt a propaganda – ugyanis stabil és kiszámítható viszonyokat garantál. Határozottan, megingathatatlanul és céltudatosan vezeti a magyarságot előre, dacol mindazokkal a tényezőkkel, amelyek esetleg akadályozzák, vagy akadályozni szeretnék a kitűzött nemzeti célok megvalósítását. Az ő személye „szilárd” pont, „kőszikla”, amire a nemzet felépítheti a jövőjét. Benne kétségek nélkül lehet bízni. A kultusza reményt, bizakodást, minél optimistább jövőképet igyekezett sugallni. Ter-

¹⁶ Uo. 106–107., 110–113. Bizonyos értelemben a magyar irredenta kultusz is egy ilyen átpolitizált vallásnak tekinthető. Ehhez lásd Zeidler Miklós: A revíziós gondolat. Kalligram, Pozsony, 2009.

¹⁷ Linz hangsúlyozza, hogy nemcsak a politikai hatalom, hanem az egyházak érdekeit is szolgálhatja ez a fúzió, például az erőteljesebb szekularizáció követelőivel szemben. Juan J. Linz: The religious use... i. m. 106.

¹⁸ A fogalmakhoz lásd Balogh László Levente: Totalitarizmus és... i. m. 79.

¹⁹ Az elméleti háttérhez lásd Romsics Gergely: Mítosz, kultusz, társadalom. In: Mozgó Világ, 2004/7. sz. (XXX.) 57–60. Uő: A jelentés zsarnoksága. In: Pro Minoritate, 2004/tavaszi. 4–6., 8.

mészetesen a Horthyról kialakított kép jelentős mértékben távol állt a valóságtól: ugyanis a tetteit, a tulajdonságait – időnként az irracionalitás szintjéig – felnagyították, mert csakis így lehetett igazolni a személyébe vetett hitet, illetőleg az alkalmasságát, azt, hogy miért őt, és csakis őt szabad követnie a magyarságnak.²⁰ Mint minden vezérkultusz Horthy Miklós kultusza is kizárólagosságra törekedett: eszerint nem lehet más vezére a magyarságnak rajta kívül, a kitűzött célok csak az ő vezetésével érhetők el. A magyar nemzet teljes „feltámadására” csakis akkor kerülhet sor, ha az ő személye mögött sorakozik fel a nemzet. Nincsen más lehetőség.

Horthy személye kultikus értékelésének – a fentiekből következően – állandó eleme volt a lehető legnegatívabban ábrázolt, a „bűnnel”, a „halállal”, a „szenvédéssel”, a „gonosszal” és az „árulással” azonosított időszak, az összeomlás, a magunk mögött hagyott múlt és az ettől gyökeresen eltérő jelen ütköztetése, természetesen mindig jelezve a „szebb jövő” ígéretét, azt, hogy a fővezér, majd a kormányzó vezetésével hová juthat el a magyar nemzet. Ez az interpretáció, múltértelmezés és a jövőről alkotott kép már 1919 őszén megjelent. Legjobban Tormay Cécile 1919. november 16-án, az Országház előtt elmondott beszédének részlete fejezte ezt ki:

„Hajnal van ma! Ti hoztátok – és mi asszonyok, mint kétezer év előtt a Szentírás reggelén, a Golgota tövében, eljöttünk, hogy köszöntsük a feltámadást! Magyar hajnal és keresztény feltámadás a ti hazatéréstek egy szörnyű véres Kálvária után, melyben Károlyi, a magyar Iskariot és démoni cinkosai elárulták, megkínózták, kifosztották és megcsúfolták a magyar nemzetet. Történelmünknek legsötétebb éjszakája volt ez és most olyan ígéretes a reggel, mert eljöttetek. Hat hónap óta a reménységet Horthy Miklósnak hívták Magyarországon [...]”²¹

Jól látható a krisztusi szenvedéstörténet és a feltámadás keresztény hagyományának átértelmezése, a magyar viszonyokra történő alkalmazása. Ezzel az erőltetett, kiforgatott és tévesen magyarázott párhuzammal Tormay Horthy személyét és szerepét a szakrális szférába emelte.²² E beszéd szerint 1919. november 16., Horthy budapesti bevonulásának napja a magyar történelem fordulópontja, az azt megelőző időszakhoz képest egy minden szempontból megújult korszak szimbolikus kezdete („hajnal”, „reggel”), az „új” időszámítás első napja, amikor

²⁰ A vezérkép alapvető funkciója a politikai közösségből kiemelt vezér alkalmasságának alátámasztása. Ehhez lásd Ernst Cassirer: i. m. 40.

²¹ Idézi Pilch Jenő: Horthy Miklós. Athenaeum, Budapest, 1928. 279.

²² Zeidler Miklós: i. m. 199., 231–232.; Vörös Boldizsár: Károlyi Mihály tér, Marx-szobrok, fehér ló. In: Budapesti Negyed, 2000/3–4. sz. (VIII.) 160.

a nemzet „feltámad”, „újjászületik”, de a „feltámadás” még korántsem teljes, mert ez – mint erre Tormay is utalt – csak a történelmi Magyarország helyreállításával valósulhat meg.²³ E bipoláris – az abszolút „jót” és az abszolút „rosszat” szembeállító – világkép szerint Horthy szimbolizálta a szakítást a politikai gonosz, Károlyi Mihály és a „démoni cinkosai” által megszemélyesített múlttal („éjszaka”), így az ő személyét azonosították a „gonosz” legyőzésének megtörténtével. Mindezek eredményeként egyedül tőle remélhető a „szebb jövő”, a nemzettel szemben elkövetett árulás következményeinek maradéktalan orvoslása.²⁴ Horthy Miklós a nemzet „reménysége”, „megmentője”, mert az ő fellépése adott esélyt kikerülni a jelenlegi nyomorúságos helyzetünkből.²⁵ A Horthy-kultusz és az irredenta kultusz már 1919 őszén egyértelműen összeolvadt.²⁶

1919 őszét követően két és fél évtizeden át a szimbolikus kezdet, a „feltámadás” és az „újjászületés” üzenete alapjaiban határozta meg a Horthy-képet, még akkor is, ha a méltatások, magasztalások szerzői nem Tormay Cécile szavaival, ha nem is ennek a konkrét párhuzamnak az alkalmazásával tették ezt.²⁷

2. A vezérkép messianisztikus vonásai

Az „evilági megváltás”, „feltámadás” ígéretéből logikusan következne, hogy a vezérkép markáns jellemzői közé tartoztak a messianisztikus vonások. Ez azonban csak a korszak lelegejéről mondható el, és különösen is a vidéki lapokra volt jellemző. Egy példa:

„Ki lenne a mi Megváltónk más, kibe bízhatna ez a nemzet másba – mint Horthy Miklósba? Amikor a magyar nemzetgyűlés egyhangú lelkesedéssel Horthyt választotta meg az ország kormányzójának, nemcsak egy ideiglenes államfőről akart gondoskodni, ha-

²³ Pilch Jenő: i. m. 280.

²⁴ Turbucz Dávid: A Horthy-kultusz kezdetei. In: *Múltunk*, 2009/4. sz. (LIV.) 176–177.; Szabó Márton: Politikai idegen. A politika diszkurzív szereplőinek elméleti értelmezése. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2006. 18–21., 74., 85–88.; Povedák István: i. m. 158.

²⁵ A Hitlert méltató cikkek is gyakran éltek a szimbolikus kezdet képével, illetve az ehhez tartozó fogalmakkal. Például: „Németországban ma nemcsak az állam eszméjének megújulásáért, hanem a német lélek újjáalakításáért is folyik a harc... A német nép felszabadult az öt évek hosszú sora óta fogságban tartó lidércnyomás alól, s elindult egy új, s reméljük, áldott korszak felé”. Idézi Ian Kershaw: i. m. 84.

²⁶ Zeidler Miklós: i. m. 225–226.

²⁷ Lásd például Turbucz Dávid: Az „országépítő” kormányzó képének megjelenése az 1920-as évek második felében. In: *Kommentár*, 2011/3. sz. 38–40.; Uő: Vezérkultusz és nyilvánosság. Horthy Miklós „országglásának” húszéves jubileuma (1939–1940). In: *Médiakutató*, 2010/2. sz. (XI.) 103.; Uő: Horthy Miklós hetvenötödik születésnapja. In: Gebei Sándor, ifj. Bertényi Iván, Rainer M. János (szerk.): „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni”. Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére. Líceum Kiadó, Eger, 2011. 452–453.

nem ennek a szomorú országnak arra nézve, hogy lesz még feltámadása és megváltója Horthy Miklós lesz. [...] Horthy Miklós kormányzósága Magyarország újjászületése, feltámadás, amelyről mi a rügyet fakasztó tavaszban magyar szívünk teljes melegével adunk hírt”.²⁸

A radikális jobboldal napilapjában, a korai kultuszépítés egyik legaktívabb orgánumban, a *Szózat*ban leközlött versben az alábbi két sor is szerepelt:

„Jézus! Jézus! – őseink riadalma,
Horthy! Horthy! – lelkünkben ez rivali ma”.²⁹

A konkrét párhuzamok, utalások szintjén – a kortárs diktátorkultuszokkal elentétben – Horthy Miklós megítélésének egyáltalán nem volt olyan markáns eleme a „Messiás”, a „Megváltó” képe, mint említettem, ez elsősorban a korszak elejére, a nagy trauma időszakára volt jellemző. Abban az esetben viszont, ha a „feltámadás” és az „újjászületés” kifejezéseket nem vonatkoztatjuk el a Bibliában leírtaktól, ami mellett lehetne érvelni, ugyanis az 1919 után alkalmazott szimbólumokat onnan vették át a kultusz építői, ráadásul a „feltámadás” és az „újjászületés” kifejezetten Jézus alakjához kapcsolódik, akkor jóval erőteljesebbnek tekinthetők a Horthy-kép messianisztikus vonásai. Azonban gyengíti ezt az érvet, hogy a kereszténység fogalomkészletéből kiragadott, kiforgatott elemek már nem, illetve csak nehezen értelmezhetők az eredeti hagyomány keretei között.³⁰

3. A „magyarok Istene” és Horthy Miklós

A Horthy Miklósról kialakított kép igazolása, alátámasztása érdekében a kultusz építői meglehetősen gyakran hivatkoztak a „magyarok Istenének” akarására. Eszerint Horthy Miklós a „magyarok Istenének” küldötteként került az ország élére, lett a nemzet vezére, tevékenységét tehát isteni akaratként állította be a propaganda. Az Ószövetség vonatkozó részének átértelmezése szerint a kiválasztottként beállított magyar nép és a „nemzetiesített” Isten között különleges viszony létezik, sugallták a Horthy személyéről szóló méltatások, és e „különleges pártfogás” eredményének tekintették, hogy a „mi” Istenünk kiválasztotta, majd elküldte „nekünk” Horthy Miklóst, hogy „megmentsen”, majd a vágyott

²⁸ Halasi Újság, 1920. március 3. 1.

²⁹ Szózat, 1920. március 2. 4.

³⁰ Lásd ehhez Zeidler Miklós: i. m. 231–232.

„szebb jövő” felé vezessen „minket”.³¹ Az így érvelők általában azt is kijelentették, hogy mindez a magyar történelem egészére igaz, tehát amikor a magyarság válságba, veszedelembbe került, akkor a „mi” Istenünk sosem hagyott el „minket”. 1920 februárjában, a kormányzóválasztást megelőző Horthy népszerűsítő népgyűlések egyikén hangzottak el a zátonyra futott hajóhoz hasonlított Magyarországról a következő gondolatok, amelyet:

„csak egy olyan rettenthetetlen bátorságú kormányos menthet meg az elsüllyedéstől, mint Horthy Miklós. A történelem lapjaira mutatva, hitet és reményt keltett a szívekben, hogy a magyarok Istene a nemzetet a végveszedelmében meg fogja menteni. Mindig adott a magyarnak a múltban – veszély idején – nagy férfiakat. A török veszedelem idején adta Hunyadi Jánost, majd Zrínyi Miklóst, az osztrák elnyomás alatt II. Rákóczi Ferencet. Most pedig, a legnagyobb veszedelemben adta Horthy Miklóst”.³²

A Horthy-kultusz kezdetekor ez a kijelentés és az ehhez hasonló állítások az ország élére került vezér legitimitációját voltak hivatottak erősíteni, a személyéhez kötött vágyak megvalósításának realitását igyekeztek jelezni. Ha ugyanis a mindenható Isten a „mi” oldalunkon áll, akkor nem fordulhat elő, hogy a velünk szemben elkövetett igazságtalanságok nem lesznek jóvátéve. Ezt az üzenetet erősítették – a mitikus gondolkodásban a „minden lehetséges jók”, a megpróbáltatások és a szenvedések nélküli világot szimbolizáló – „ígéretföldjére” történő hivatkozások is.³³ Olyan vezérre van szüksége eszerint a magyarságnak, hangzott el például 1920 februárjában Veszprémben, aki „a tanulságos pusztai vándorlásokon át elvezet [bennünket – T. D.] az új diadalmas nemzeti Magyarország ígéretföldjére”.³⁴ A korszakban később, például a konszolidáció végrehajtását és a revíziós sikereket követően már azt állíthatta a propaganda, hogy Horthy Miklós nem véletlenül lett a nemzet vezére, „a magyarok Istene” küldöttként ugyanis képes volt javítani az országot, a magyarság helyzetén, megvalósítva ezzel Isten akaratát, és ez így lesz a jövőben is, nem lehet másként, tehát van remény a teljes „feltámadásra”. Ezt fejezi ki az alábbi idézet:

„Minden magyar ember – határainkon belül és túl, mindenki egyformán – hálával köszönti e napon a Mindenhatónak, hogy

³¹ A „magyarok Istene” motívum értelmezéséhez lásd Gerő András: Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből. PolgART, Budapest, 2004. 292–296. Különösen a 294. oldal.

³² Dunántúli Hírlap, 1920. február 17. 2.

³³ Szabó Márton: Politikai idegen. i. m. 190–191.

³⁴ Veszprémi Hírlap, 1920. február 24. 2.

nemzetünknek a történelem legválságosabb esztendeiben ilyen gondviselészerű Vezért adott. Vezért, aki a legendából kilépett hősként vezeti népét fehér lován az igazság, a föltámadás felé”.³⁵

A „magyarok Istene” motívuma meglehetősen gyakori eleme volt a kormányzót magasztaló cikkeknek, vagy éppen az őt dicsőítő beszédeknek.³⁶ A Horthy személyéhez kötődő évfordulókon³⁷ a kutatásom során átnézett napilapokban megjelent cikkekben³⁸ az 1920-as években évente kevesebb mint 10 alkalommal, 1930 és 1938 között többször, 10 és 50 közötti, tehát változó értékekről beszélhetünk, míg 1938-at követően, a kultusz tetőpontján ennél is többször fordult elő. A kormányzóválasztást megelőző időszakban, 1919. júniusa és 1920. március 7. között 41 alkalommal volt olvasható ez a motívum az országos és a vidéki sajtóban.³⁹ Megtévészítő azonban az összehasonlítás, miután a kultusz kezdeteit rekonstruáló kutatásom során jóval szélesebb sajtóanyagra támaszkodtam, mint az 1920 utáni időszak elemzésekor, ráadásul a kormányzóválasztás előtt évfordulókról nem is beszélhetünk.

4. A történelmi egyházak kultuszépítő szerepe

A fentiekben leírt jelenség nem a történelmi egyházak akaratával szemben jelentkezett, sőt még azt sem lehet állítani, hogy passzívak lett volna ezen a területen. Horthy Miklós vidéki útjain, kiemelkedő közszereplésein, a revíziós sikereket követő bevonulásain, vagy éppen a kormányzó személyéhez kötődő évfordu-

³⁵ Esti Magyarország, 1939. december 5. 3.; Lásd még például Új Nemzedék, 1939. december 7. 3.; Újság, 1940. február 29. 1. A korabeli vezérkultuszok közötti párhuzamokat érzékelteti az Adolf Hitlerről írt alábbi költemény is:

„Az Úristen a megmentőt elküldte immár,
nyomorúságunknak vége.
Az országban öröm és ünneplés itt jár.
Mert eljött a tavasz végre”.

Idézi Ian Kershaw: i. m. 82.

³⁶ Ehhez lásd például Szózat, 1920. április 12. 1. és 1921. április 2. 1.; Új Nemzedék, 1928. június 18. 8.; Budapesti Hírlap, 1930. június 18. 9. és 1938. november 6. 3.; Nemzeti Figyelő, 1935. március 3.; Újság, 1943. június 18. 1.; Nemzeti Újság, 1944. június 19. 5.

³⁷ A kiemelt ünnepek közé a kormányzó születés- és névnapja (június 18., december 6.), illetőleg a kormányzóválasztás (március 1.) és a budapesti bevonulás (november 16.) napja tartozott. Dömötörfi Tibor: A Horthy-kultusz elemei. História, 1990/5–6. sz. (XII.) 24–25.

³⁸ A kutatáshoz felhasznált napilapokat igyekeztem politikai irányultságukat tekintve reprezentatív módon összeválogatni: a szélsőjobboldali Magyarország és Új Magyarország, a radikális jobboldali Szózat, a katolikus klérus szócsövének tekinthető Új Nemzedék és Nemzeti Újság, a konzervatív szellemiségű Budapesti Hírlap, Magyarország, és 8 Órai Újság, a polgári liberális irányultságú, de eltérő nézőpontoknak is helyet adó Pesti Napló, Pesti Hírlap, Esti Kurír és (Az) Újság, illetve a szociáldemokrata Népszava cikkei kerültek elemzésre.

³⁹ Turbucz Dávid: A Horthy-kultusz kezdetei. i. m. 199.

lőkon tartott ünnepeken, rendezvényeken a történelmi egyházak képviselőiben papok, lelkészek, illetőleg természetesen az egyházi elit is részt vett. Az egyházi fenntartású iskolákból nem hiányoztak az ún. Horthy-ünnepek. A római katolikus, a református és az evangélikus egyházak rendszeresen tartottak országsszerte miséket, istentiszteleteket a kormányzó születés- és névnapjain, ahogyan a kormányzóválasztás és a budapesti bevonulás nagyobb évfordulóin is. A harangozás időtartamáról a római katolikus érsekek és püspökök pásztorlevelei, illetve a protestáns püspökök főpásztori levelei rendelkeztek.⁴⁰ Ezen alkalmak során az ígét hirdető lelkészek, papok, akik között természetesen püspökök és érsekek is megtalálhatók voltak, előszeretettel alkalmaztak vallásos utalásokat, bibliai párhuzamokat. Mindez nemcsak a fennálló politikai berendezkedés védelmével, a politikai hatalom részéről megfogalmazott elvárásoknak való megfeleléssel, hanem társadalomlélektani körülményekkel, az erős politikai vezetés iránti vággyal, vagy éppen a Tanácsköztársaságra adott reakcióval, az első világháborút követő események elutasításával is magyarázható. A Horthy-kultusz vallásos jellege tehát nemcsak a világiak, hanem a klerikusok kultuszépítő tevékenységéből is következett.

A történelmi egyházak ezen a téren betöltött szerepe elsősorban az ünnepi igehirdetéseken keresztül mutatható be. A gondosan kiválasztott bibliai igék meghatározták a prédikációk vezérféhez illeszkedő üzenetét. A kormányzóválasztás tizedik évfordulóján, tehát a kerek évfordulók egyikén, Ravasz László dunamelléki püspök a Kálvin téri református templomban tartott prédikációt. (Ravasz László az egyháziak részéről a legaktívabb kultuszépítők közé tartozott.) Az igehirdetési alapige Zakariás próféta könyve 4. részének 6. verse volt: „Nem erővel, sem hatalommal, hanem az én lelkem által”. Eszerint Horthy Miklós a Szentlélek segítségével vezeti az országot:

„[...] egy országot tartott meg, nem erővel, nem hatalommal, hanem a lélek által. Új történelmet indított meg, amelynek középpontja egy lélek nagy inspirációja volt. Hadsereget támasztott a földből, pedig nem volt sem aranya, sem vasa, csak lelke volt. Az ájult magyar szívekbe költözött be, mint a testbe visszatérő lélek. Ő volt a magyar hit, a magyar életakarát, a magyar dac, ő volt a nemzeti remény, a holnap programja. Ő adott e nemzetnek eddigéleg legnagyobb ajándékot: visszaadta önbizalmunkat és önérzetünket. Ezért benne önmagát látja és becsüli meg a nemzet [...]”⁴¹

⁴⁰ A görög katolikusok, a neológ és az ortodox izraeliták ritkábban, elsősorban a nagyobb évfordulókon tartottak istentiszteleteket.

⁴¹ Az igehirdetés teljes szövegét közli: Dunamelléki Egyházkerületi Közlöny, 1930/1. sz. (VII.) 1930. márc. 1. 9–10.

A Deák téri evangélikus templomban Geduly Henrik tiszakerületi püspök Ézsaiás könyve 9. részének 1. versére („A nép, mely setétségben jár, lát nagy világosságot”) hivatkozva kijelentette, hogy Isten a történelmünk során már számtalanszor támasztott a „sötétség” után „világosságot”.⁴² A Jézus Krisztusra vonatkozó prófécia átértelmezése az első világháborút követő időszakra vonatkozott, amikor Horthy Miklós megjelenésével egy új korszak vette kezdetét. A Kapisztrán Szent Jánosról elnevezett helyőrségi templomban Hász István tábori püspök az ország „első kormányosát” méltatta, aki az „Ígéretföldje” felé vezeti a magyarságot.⁴³ Tíz évvel később Ravasz László és Raffay Sándor a bányai evangélikus egyházkerület püspöke hasonló üzenetekre építette fel mondanivalóját.⁴⁴ A kormányzó születés- és névnapjain sem maradtak el a Horthy Miklós személyére kihelyezett igehirdetések. Ezek túlnyomó többsége szerint Horthy Miklós 1919-ben Isten gondoskodása eredményeképpen került a nemzet élére: „amikor már szinte átadtuk magunkat a kétségbeesett vak sorsnak, Isten akkor adott nekünk egy férfiút vezetőül, például, aki egyszerre megacéloította erőinket a maga lelkének erejével és azóta is el nem fáradó energiával áll hajónk kormányánál” – mondta például Soltész Elemér protestáns tábori püspök.⁴⁵ 1934. június 18-án az ünnepi protestáns tábori istentiszteleten a 103. zsoltár 1-5. verse volt az igehirdetés alapigéje:

„Áldjad, lelkem, az Urat,
és egész bensőm az ő szent nevét!
Áldjad, lelkem, az Urat,
és ne feledd el, mennyi jót tett veled!
Ő megbocsátja minden bűnödöt,
meggyógyítja minden betegségedet,
megváltja életedet a sírtól,
szeretettel és irgalommal koronáz meg.
Betölti javaival életedet,
megújul ifjúságod, mint a sasé”.

A magyarságnak az elhangzott igehirdetés szerint azért kell áldania Istent, mert kiválasztotta Horthy Miklóst.⁴⁶ Kiválasztotta például arra, hogy elvezesse a magyar nemzetet az „Ígéretföldjére”. 1935. június 18-án vitéz Bátorkeszi Kiss Sándor tábori alesperes Józsué könyve 1. részének 11. verse alapján („Készítse-

⁴² Pesti Hírlap, 1930. márc. 2. 2.

⁴³ Budapesti Hírlap, 1930. márc. 2. 1–2.

⁴⁴ 8 Órai Újság, 1940. március 1. 2.

⁴⁵ Budapesti Hírlap, 1932. december 7. 4.; Lásd még például 8 Órai Újság, 1932. június 18. 5., 1934. december 7. 5.; Budapesti Hírlap, 1933. december 7. 4., 1934. június 19. 1.

⁴⁶ Újság, 1934. június 19. 2.

tek magatoknak útravalót, mert három nap múlva átkeltek itt a Jordánon, hogy bemenjetekek, és birtokba vegyétek azt a földet, amelyet Istenetek, az Úr ad nektek birtokul”) beszélt erről a hallgatóságának.⁴⁷ A kormányzót ezen kívül „kösziklának” (Ravasz László), „megmentő prófétának”, „jövendőbe vetett hitünk élő reménységének” (Raffay Sándor) is nevezték.⁴⁸ A fentiekhez hasonló értékelésekben a római katolikus püspökök pásztorlevelei, igehirdetéseik sem szűkölködtek. Gróf Zichy Gyula kalocsai érsek szerint Horthy Miklóst szemelte ki az Isten arra, hogy „a csonka haza veszélyeztetett sorsát megjavítsa, a béke megőrzésével, az alkotó munka segélyével és a külföldi államokkal való jó viszony ápolásával a nemzet boldogulását előmozdítsa”.⁴⁹ Hasonlóképpen fogalmazott Glattfelder Gyula csanádi püspök is.⁵⁰ Természetesen a kormányzó „bölcst” országglásának érdemeit sem felejtették el méltatni.⁵¹

Összegzés

Miután a Horthy-korszak politikai berendezkedése nem volt totalitárius (egy sajátos autoriter rendszernek tekinthető), így a politikai vallásokkal kapcsolatos szakirodalom megállapításai csak korlátozásokkal alkalmazhatók Horthy Miklós vezérkultusza esetében.

A politikai hatalom, az állam ugyanis nem szakralizálódott a korszakban, nem tekintett magára Istenként. Horthy személyének, tevékenységének értékelése ugyan a szakrális szférába került, mint látható, de ez ennek ellenére is elmaradt a totalitárius rendszerek hasonló jelenségeitől. Az egyház és az állam szétválasztása kapcsán elmondható, hogy a történelmi egyházak meghatározó politikai és közéleti szerepe miatt szintén csak korlátozásokkal beszélhetünk politikai vallásról. Nem is beszélve a közoktatásról, amelyben az egyházak szerepvállalása szintén megkerülhetetlen. Szekuralizált közegről tehát nem beszélhetünk a Horthy-kori Magyarországon. A tradicionális vallás gyakorlása, mindezekon túlmenően, nem korlátozódott a magánélet színtereire. Linz nyomán sokkal inkább azt mondhatjuk, hogy a Horthy-kultusz kétségtelen vallásos jellege a tradicionális vallások értékrendszerének, szimbólumainak politikai alkalmazását jelenti.⁵² Tehát inkább legitimációs célok megvalósítására törekvő átpolitikált vallásról, a politika és a vallás fúziójáról beszélhetünk, mint politikai vallásról, bár annak bizonyos jellemzői kimutathatók az 1919 és 1944 közötti Horthy-

⁴⁷ Budapesti Hírlap, 1935. június 19. 7.

⁴⁸ Pesti Hírlap, 1938. június 19. 1-2.; Reggeli Magyarország, 1943. június 19. 2.

⁴⁹ 8 Órai Újság, 1930. február 25. 3.

⁵⁰ Nemzeti Újság, 1930. február 23. 5.

⁵¹ Reggeli Magyarország, 1940. február 25. 5.; Új Nemzedék, 1940. február 25. 3.

⁵² Juan J. Linz: The religious use... i. m. 104.

kultusznál.⁵³ Ilyen például az ún. „evilági megváltás” ígérete, a „kollektív üdvöztan”: a nemzet „feltámadásának” a vezér személyéhez kötött ígérete.⁵⁴ Horthyt a nemzet „megmentőjeként” festette le a propaganda, Isten küldöttjének tekintették, aki legyőzte a „gonoszt”, és vezeti a nemzetet az „ígéretföldje” felé. A személyéhez kapcsolva szimbolikus értelemben új időszámítást is bevezettek.

A Horthy-kép számos eleme azonosítható tehát a totalitárius rendszerek politikai vallásaival, de a rendszer jellege és a társadalmi berendezkedés miatt, itt elsősorban az egyházak meghatározó közéleti szerepére gondolhatunk, mégsem tekinthető annak, így mindezekből kifolyóan sokkal célravezetőbb e jelenséget átpolitizált vallásnak tekinteni. Már csak azért is, mert a (szekuralizált) politikai vallások az adott rendszer bukásával egy időben eltűnnek, míg a politikai (legitimációs) célokból alkalmazott vallásos értékek, szimbólumok nem, így akár egy másik politikai hatalom is felhasználhatja őket a későbbiekben.⁵⁵ Míg a Horthy-kultusz 1944-ben darabjaira hullott, addig az 1919 és 1944 között politikai célokra alkalmazott vallási értékek továbbra is léteztek és léteznek.

⁵³ Uo. 106-107.

⁵⁴ A fogalmakhoz lásd Balogh László Levente: Totalitarizmus és... i. m. 79.

⁵⁵ Juan J. Linz: The religious use... i. m. 104.

MANNERHEIM AND HIS PERSONALITY CULT IN FINLAND

Anssi Halmesvirta

Introduction

Personality cult has commonly been understood as a phenomenon of totalitarian or otherwise more or less anti-democratic political cultures. However, there are stable democratic regimes in which great men, statesmen, soldiers, sages, writers and artists have been greatly admired to the point when the admiration has been transformed into a cult (cf. e.g. Shakespeare from England, J.L. Runeberg from Finland). In what follows, I examine the emergence, historical vicissitudes and (pre)conditions of the revival of the personality cult of C.G.E. Mannerheim (1867–1952), the Marshall of Finland who led the Finnish army during the Winter (1939–1940) and Continuation (1941–1944) War. Also the ideational content and the political messages of the cult – its use and abuse in political education of the youth – are disentangled in order to contribute to the contemporary history of ideas.

When analyzing the personality cult, one needs a simple definition: it is an excessive admiration of a person. In comparison to respect which is a quite legitimate moral feeling for a person who has done ‘great deeds’ for his/her people, admiration, when growing out of proportion, becomes a sentiment which often makes imagination construct fantastic ‘higher mental reality’, a cult-personality in place of a historically ‘real’ person.¹ Imagine a Hungarian General had beaten the Austrian/Russian army in 1849 – this General would have become a great war-hero never to be forgotten. This is what has happened to Mannerheim under whose leadership the Finnish army did stop the Russians twice, thus making him a popular war-hero for many Finn today (see PICTURE

¹ Cf. Anssi Halmesvirta (Ed.): *Cultic Revelations. Studies in Modern Historical Cult Personalities and Phenomena*. Spectrum Hungarologicum, vol. 4. Jyväskylä – Pécs, 2010.

1).² In their case tributes and homage paid to Mannerheim and his memory are based on real achievement, and they are everyday expressions of the so called public history in Finland, for instance, on his birthday, the day of the flag of Finland, June the 4th. Furthermore, Mannerheim has become internationally famous as his doctrines of winter war strategy are still taught in many military academies in the world. Nevertheless, the story of his personality cult is much more complicated, calling for an analysis and explanation in view of its persistence, multiplication of cult venues and invention of new forms of eulogy and admiration for him.

One can differentiate at least six modes in which Mannerheim's personality cult manifests itself:

1. **Cult sites:** in Finland there are two Mannerheim museums (in Helsinki and the Headquarters' Museum in Mikkeli), there is a grave monument in Helsinki, numerous statues and, for instance, in Geneva, there stands an obelisk for him in the Mannerheim Park. In every church in Finland, the Command of Mannerheim is hanging on the wall near the pulpit – a spot to say thanks not only to God but also to the Savior Mannerheim. A special case is *pantheonization*: Mannerheim is elevated among the holy few worth of almost godlike admiration and remembrance. The Finnish pantheon does not exist physically anywhere but it is in the minds of cult-mongers and practitioners (there is no Square of Heroes in Finland).
2. **Cult practices:** there are numerous yearly ceremonies and commemorations. There are diverse pictorial representations (a stamp, a coin), novels, memoirs, amateurish public history publications challenging the official biographies. The latest developments are two movies planned, one to be directed by Renny Harlin as a Hollywood-adventure film, the other, more serious attempt declaring to be 'truthful' to his life.³
3. **Falsification of history by magnification:** in popular history and biographical publications Mannerheim's personality is made bigger and more perfect than his real deeds and achievements imply. These magnified images are also being used politically in a neo-

² The newest popular biography of Mannerheim „for every Finnish home” has been sponsored by The Reader's Digest and written by some leading Finnish historians and writers. See Mannerheim. Tuttu ja tuntematon. Valitut Palat, Helsinki, rev. ed. 2011. (1997) The illustrated advertisement of the book contains altogether nineteen pictures of Mannerheim in various situations in his career.

³ The first one has faced serious financial problems and the film experts do not expect much from it. See Peter von Bagh ei odota suuria Mannerhiem elokuvaa. Helsingin Sanomat, 6 May 2008. It was not yet produced in spring 2012.

traditionalistic fashion as a model for character-building of young in education (see details below: *Mannerheimiana*).

4. **The nationalist function of cult:** Mannerheim-cult buttresses national pride and is one of the cornerstones onto which build and maintain Finnish national identity. This has populist and banal features: if one does not have (great) achievements of one's own, one can take pride in Mannerheim's great deeds.⁴
5. **Mystification:** many Mannerheim-myths have been invented and manufactured making him appear in various controversial or even scandalous guises. The utmost, defamatory example was to show him in an animated cartoon titled *Uralin perhonen* (Butterfly from the Urals) as a weird homosexual wearing a corset⁵. This has aroused a debate concerning what were his 'real' sexual inclinations.
6. **Anti-cult:** as we shall see in the next section, there were and still are people in Finland, on the political left in particular, who do not like, even detest Mannerheim, his memory and his cult. They slander his popular, right-wing 'beautified' image and admire Lenin instead.⁶

This leaves the historian a difficult task: he should work as a myth-buster, not only excavating the layers of cult in order to find or preserve the 'real' Mannerheim but he also should be able to expose the intentions, motives and goals why fantasies and dubious representations are being manufactured. Certainly, they are not always very serious but rather innocent, like in the cartoon showing Mannerheim jealous of Hitler during his 75th birthday party in 1942 in which the captures read: Mannerheim asks "Wasn't it *my* birthday party?" and President R. Ryti dragging Hitler away to his quarters answers: "Am I not the President of Finland?" (PICTURE 2). This, more, so to say, human side of Mannerheim seems to be appearing also in recent historical reappraisals which depict him as an obstinate and irritable commander for his Generals.⁷

A brief history of the Mannerheim cult

The juxtaposition of the 'good' and 'bad' Mannerheim can be dated back to the aftermath of the Finnish Civil War in 1918. As a commander of the

⁴ Cf. Michael Billig: *Banal Nationalism*. Sage, London, 1995.

⁵ TV channel 1, March 2008 (452,000 spectators).

⁶ Anssi Halmesvirta: A Foreign Benefactor and a Domestic Liberator: the Cults of Lenin and Mannerheim in Finland. *Scandinavian Journal of History*, vol. 34. no. 4. (2009) 420–421.

⁷ See e.g. Lasse Laaksonen: Riitelevät kenraalit ja hankala marsalkka. *Kanava* 2/2012. 24–28. Cf. J.E.O. Screen: *Mannerheim*. Otava, Helsinki, 2001.

victorious White army, he machinated the White terror, summary executions of Red prisoners and prison camps where hunger and disease killed thousands. For this he earned the nickname ‘slaughterer’ by the surviving Reds (workers, crofters) and their children whereas the winning side (landowners, bourgeoisie, church) idolized him as the Savior of Finland from communism. As the Ostrobothnian – the base from where Mannerheim recruited his White soldiers – folklore had it: “Here nobody can slander God, Mannerheim or me!”.⁸ This cleavage has remained ever since in the Finnish political culture, and the schism has flared up every now and then. Although Mannerheim fell out of favour in the radically leftist, ‘progressive’ 1960s and 1970s⁹, the highly positive image of him among the Conservative, political right never truly eroded. It was a shock to them in 1962 when the modernist writer, Paavo Rintala in his *Mummoni ja Mannerheim* (My Grandmother and Mannerheim) showed Mannerheim as an anti-hero, drinking straight from the bottle, swearing and kicking his male servant when drunk. The Conservatives had their turn in 1967, on the 100th birthday anniversary of Mannerheim, when his Savior-role in Finnish history, in the midst of the so called ‘People’s Front’-type political culture, rehabilitated. It was found that he was for the Finns, who, we were told, usually had no inclination to “personality cult” (*henkilöpalvonta*), a truly exceptional figure, *the only one* whom they would idolize.¹⁰ Realizing the political value of the resurrected Mannerheim to the Right, the Left was infuriated and castigated this cult-building as “shameful political demonstrations against democracy and the Soviet Union”.¹¹ In times of ‘finlandization’, the ‘noble’ Mannerheim might have insulted the Soviet leaders, who did not want to see his picture on the walls of residence of the President of Finland. And even after the collapse of the Soviet Union, there seems to be no end to this erasing of Mannerheim by the Left. A popular leftist writer, Hannu Salama from Tampere, the hotbed of Finnish ‘Reddism’, reminded Finns in a TV interview that they should remember him as a murderer of 10.000 Reds prisoners in 1918. This was a direct onslaught to the poll by which Mannerheim was voted in 2005 to be the “Greatest Finn ever”. To aggravate the issue, one historian found out that in 1918,

⁸ Personal information from Heikki Rantatupa (historian from Alajärvi teaching at the University of Jyväskylä).

⁹ Also the Hungarians learned that Mannerheim was a „slaughterer” from István Dolmányos’s *Finnország története* (1972). See Anssi Halmesvirta: Suomen historian sankarit ja roistot unkarilaisille tarjottuina: István Dolmányosin ’Suomen historia’ (1972) – ideologisen historian kirjoituksen malliesimerkki. In: Kalevi Ahonen, Petri Karonen, Ilkka Nummela, Jari Ojala, Kustaa H.J. Vilkkuna (Eds.): *Toivon historia*. Gummerus, Jyväskylä, 2003. 209-221.

¹⁰ Myytti elää. Suomen kuvalehti 21/1967, 13.

¹¹ *Kansan Uutiset*, 3 June 1967. Cf. Henrik Meinander, *Tasavallan tiellä*. Suom. Paula Autio. Schilds, Helsinki, 1999. 589.

Mannerheim enrolled in commando forces, young boys who were devoid of sympathy and could not foresee the consequences of their deeds, to cleanse Finland from the remaining Reds.¹² Without further probing these diverse and contradictory elements of the Mannerheim-cult, one can say that it has worked with such repetitions and counterpoints (anti-cult) that make it an omnipresent, socially and politically dividing feature in Finnish political culture.

The Mannerheimiana

As an example of the recent revival of practices of Mannerheim-cult, I have chosen a text that nicely represents the rhetoric of the nationalist, neo-conservative side of the Finnish political culture. It is the first volume of the series celebrating Mannerheim's memory entitled *Mannerheimiana* (2004). Although its readership has not been wide as its edition is limited and it is distributed only by the Mannerheim Museum, it is advertised by its editors to be a harbinger of texts that "provide background material and historical depth to security political discussion" which has great significance for all Finns. Consequently, the personality of Mannerheim is entangled with up-to-date defense-political debates, and lifted in a problematic way onto a high platform from where it can teach useful lessons in solving post-Cold War problems – e.g. whether Finland should join the NATO or not – as well as be a model for national leadership in critical times (cf. the Winter War). Thus, Mannerheim is again made incarnate such indispensable moral qualities that could "heal the soul of the sick nation" and give its youth an anchor of moral stamina resembling that of the Cadet Corps.¹³

One should notice that the organizations behind the *Mannerheimiana* -venture are not directly party-political but present themselves as 'expert', rearguard influence on wider national issues. The publisher, Champion of Liberty Association, was established in 2000 to cultivate Mannerheim's memory and to promote the knowledge of his career "in gaining freedom to Finland [1918] and in preserving a democratic social order in the country".¹⁴ In this sense, it is deeply conservative, if not die-hard, working closely with kindred-minded institutions devoted to Mannerheim's heritage, namely Mannerheim Museum (est. 1951), Mannerheim Foundation, Mannerheim's Heritage Foundation (est. 1973) and Marshal Mannerheim's Hunting Cabin Society (est. 1958). Retired, highly-ranking officers of the Finnish army feature prominently in the leadership of the Champion of Liberty Association, foremost of them be-

¹² Helsingin Sanomat 17 April 2006. A6.

¹³ Editors' "Foreword". *Mannerheimiana* 1/2004. Otava, Helsinki, 2004. 3.

¹⁴ Editors' "Notes". *Mannerheimiana*, 93.

ing Lieutenant-General Ermei Kanninen, the former Chief-of-Staff. Fittingly, in some of the articles of the *Mannerheimiana* a self-assured but at times naively and unconditionally ‘truth-telling’, patriotic and paternalist tone can be heard. It gives the book its peculiar flavor of unchallengeable authority of noble public moralism. The authors naturally presuppose that the political system of Finland – the term ‘democracy’ is mentioned only once – cannot survive without great leaders like Mannerheim was. It sounds as if the military contributors, many of whom have experienced both the Winter and Continuation War, were as right as Mannerheim himself had been in his distanced aristocratic attitude and successful military strategy. It is these contributions from high moral ground that create a new, magnified Mannerheim, not the ones in the first half of the book written by professional historians or other scholars who were not intent on pursuing any cult-making but deal with some forgotten or less well-known aspects of Mannerheim’s life.¹⁵

Super-Mannerheim

One basic assumption behind the arguments of the cult-making articles in the *Mannerheimiana* is that there exists an unbroken bond between the nation and its great leaders through historical time (cf. Thomas Carlyle’s classic hero-worship). It is regarded as corroborated by accumulated national-historical experience that nations cannot survive without great men’s exceptional “competence” and that the education of such persons is of paramount importance to any country. In times of war it is the military heroes who strengthen the “national spirit of defense” but they are also needed in peacetime since the memory of their deeds and military virtues invigorate the morale of a nation, somewhat slackened without warfare and military exercise. The mega-subject, ‘nation’, is in need of great brains in modern democracies like the body politic needed a king to head the state in the era of Absolutism. Furthermore, in times of crisis the leadership and power are usually concentrated in the hands of a single person, the great leader. Accordingly, we are being told, Mannerheim stands in line with Churchill and Roosevelt – Stalin, Hitler and Mussolini are, as “Great but bad leaders”, denied the access to the pantheon-gallery.¹⁶

But which dispositions and propensities make Mannerheim the greatest Finn of international stature to the propagandists of the *Mannerheimiana*? It is biology, more precisely Mannerheim’s “blood heritage” but selectively at that. One author, Colonel Lappalainen, tells of Mannerheim’s Finnish, peasants

¹⁵ See e.g. J.E.O. Screen’s „The Development of Mannerheim’s Image in Europe” in *Mannerheimiana*.

¹⁶ Colonel Matti Lappalainen: *Mannerheim kansansa johtajana. Mannerheimiana*, 60.

origins in his mother's family line but forgets to mention that his father was Swedish-Finnish aristocrat. Referring to an obscure 'natural law' that "every person has his/her own dose of strength of soul in his/her blood", Lappalainen lays it down that Mannerheim had inherited the most of it.¹⁷ This natural superiority is complemented by Mannerheim's own preparation and self-development which manifest the latent qualities and talent of a leader in him. Relying on the derelict language of national typology and character, Lappalainen accumulates the national use-value for Mannerheim-cult: in his fiction Mannerheim is predestined to embody such traits as "strength of will, strength of soul, courage, Finnish perseverance (in Finnish: *sisu*), self-confidence, determination, sense of responsibility, mental flexibility, ability of adapt, nervous power and reasonable ambition", all that made him a Lieutenant-General already in the Russian cavalry in the Great War. To crown it, Mannerheim is made by Lappalainen the wisest statesman in Finland before the Winter War because he – without being a politician – was the person who advocated Nordic co-operation, a policy by which the Winter War could "evidently have been avoided".¹⁸ In the end, Mannerheim is made to carry the potential of nothing less than a seer and a prophet, usually found only in superhuman beings, and so much so that when out of favour he knew his services would be needed in the future. Needless to add, no one other than Mannerheim could have helped Finland in hard times: he was the indispensable as Finland would have been conquered in 1939–1945. Without any reservations he is elevated to the same level of military and state leaders as St. Stephen of Hungary, Gustavus II Adolf of Sweden, Peter the Great and Napoleon.¹⁹

The lesson the Finns should take to heart is: the use of "potential of survival" – yet another gift of nature – was totally dependent on the capability of leaders of Mannerheim's caliber. The predicament, however, was that in present day Finland there were no such persons available. Military statistics told their gloomy message: Finnish youth was physically and mentally weakly and even "degenerate". When realizing this fatality, the Finns should remember the basic "truth" that "unfit", small nations may die out or be run over by the powerful, big ones. With this imperative, sounding very similar to the Social-Darwinist jargon of the late 19th century, future generations were subjected to the duty to cultivate the physical and mental heritage of the super-Mannerheim so that the

¹⁷ Ibid., 64.

¹⁸ Ibid., 66. In a history of Finnish military leadership we are told that Mannerheim himself regarded the "power of soul" as the most important propensity of a leader but it was added that only difficult times reveal whether a person has it or not. See Kimmo Ikonen – Ali Pykkänen: *Haasteena sodan ja rauhan johtajuus. Suomen reserviupseeriliitto 1931–2006*. Karisto, Hämeenlinna, 2006. 335.

¹⁹ Lappalainen: *Mannerheim kansansa johtajana*. 66., 70–71.

Finns would survive forthcoming crises in the same way as they survived the wars. This was made all the more urgent as the number of war veterans, those who largely carried the heritage forward, was decreasing fast.²⁰ Notwithstanding, in view of popularity of military and paramilitary organizations in Finland, it seems that the Champion of Liberty Association does not have as much to worry about as their alarmist message implies.

In a nutshell, for military authors of the *Mannerheimiana* Mannerheim was *primus inter pares* among the Finnish great men because he simply was “incomparable” (in Finnish: *ylivertainen*).²¹ In view of this, it was a great pity that school and university curricula did not teach any “Mannerheim-doctrine”. In future crises new Mannerheims were desperately needed, and in the meanwhile, Finland could prosper only if the principles of Mannerheim-morality were applied in all sectors of life. The so called “Mannerheim-knowledge” – buried in his *Memoirs*²² – as the treasure of exemplary career-history should have been made compulsory reading for every young male Finn who wanted to succeed in life. It remains ambiguous what the authors meant by telling the reader that by time “Mannerheim’s importance was further clarified and emphasized” but the prediction appears to indicate that it may be easier for future generations to realize how far-sighted and statesmanlike Mannerheim actually was, for example, in his “attempts at healing the wounds of 1918” and at quelling the language strife between the Finnish- and Swedish-speakers in Finland.²³ He is made a tool the politics of national reconciliation and social harmony, of the politics of memory that aims at making people forget past conflicts dividing the nation and at rallying them behind the goal of ‘survival’. A utopian Finland is envisaged where there is no class hatred nor minority disputes. Politics of this kind is typical of the neo-conservative public moralism purported to revive some supposedly lost virtues in the nation so brilliantly evinced by the personality of Mannerheim. It is hoped that in times of materialism and secularization, Mannerheim can serve as a surrogate-Saviour whose sacredness should not be doubted. The sacredness – the core of the cult – is highlighted by gestures towards his philanthropic nature: we are told that during the Winter War Mannerheim treated his soldiers gently, as his ‘children’, when comforting the wounded during visits to military hospitals, in particular. Then he was also the Chairman of the Finnish Red Cross, the founder of the Mannerheim’s League for Children’s Protection and a vehement supporter of veteran organizations and the Finnish scout movement. All in all, Mannerheim’s appearance in Finnish history

²⁰ Ibid., 61.,76.

²¹ Ibidem.

²² E.g. C.G. Mannerheim: *Erinnerungen*. Atlantis Verlag, Zürich, 1952.

²³ Lappalainen: *Mannerheim kansansa johtajana*. 63–64.

as the greatest leader ever is seen as the “miracle” which saved Finland from destruction many times.²⁴ Actually he is displayed so great that a normal person could only humbly try to imitate him but never reach the same dignity and valour. And it is only natural that by regarding themselves as virtuous and hard-working pupils of the Mannerheim doctrine, the military writers of the *Mannerheimiana* created a Mannerheim also in their own image reflected in the mirror of Mannerheim’s heroic life. They are the priestly guardians of his cult.

Mannerheim rides on

It is redundant to enumerate all the great attributes dedicated to Mannerheim by the military writers of *Mannerheimiana* and other cult-mongers. More to the point would be to narrate of one fairly recent Mannerheim dispute as it reveals the vigorousness and deep-rootedness of the cult itself. It also shows how sensitive the Mannerheim-issue still is in Finland as it touches the raw nerve of aesthetic sense of the some artistic Finns.

All of us who have visited Helsinki could not but look at the statue of riding Mannerheim in front of the museum of modern art, Kiasma (see PICTURE 3). For many a Finn this statue is one of the best symbols of the nation and nothing should tarnish it. But alas, Kiasma produced an art exhibition in summer 2006 called *Ars* in which artists were commissioned to paint the walls of the museum in five colours, leaving the riding Mannerheim in front of “black contraption of barbed wire, a pistol with bullets and gallons of gasoline”. According to the dumbfounded critic, this could not but arouse “negative impressions” in the minds of beholders and really was a blasphemy to Mannerheim’s glorious memory. More seriously, the silhouette of Mannerheim seen against this terrible background could be politically harmful: a foreigner would realize that Finland, hosting the summits of the European Union (2006), “yarned for a revolution and idolized terrorism”, politics diametrically opposite to consensual democratic practice. In the crooked imagination of the critics, the *Ars* was a national shame, and they exhorted the beholders turn away from it and try to remember what the ‘real’ Mannerheim looked like.²⁵ The same angry attitude is recommended against the expressions of artistic symbolism which depict Mannerheim as a

²⁴ Ermei Kanninen: Mannerheim sotilasjohtajana. 83.; Lappalainen: Mannerheim kansansa johtajana. 73. Mannerheimiana. In the same spirit Kanninen criticizes the TV-version of the play *Tunteimatton sotilas* (Unknown soldier, 2009, dir. Kristian Smeds). In his view, it distorts the reality of war offending the sensibilities of the veterans with its images of undisciplined, reckless and incessantly swearing soldiers. Letter to the Editor, Helsingin Sanomat, 10 February 2009.

²⁵ Urpo Ryönänkoski in Helsingin Sanomat, 4 June 2006.

homosexual or otherwise deviant man.²⁶ The image of him should serve as a symbol of purity for all Finns as well as ‘a clean show-case’ for the foreigners to look at them, and no satire should slander it.

The question arises: what other functions does the Mannerheim-cult fulfill than being a shield against dangers of social unrest and loss of national identity, interpreted in a neo-traditionalist way? Does it in its elevated posture guard the nation against, for example, increasing economic uncertainty and the expansion of refusal identity among the disenchanted people? Does it really appeal to the sentiments of the Finnish youth today? The message of cult, not geared, for example, to social reform policies but aimed at reviving the feelings of national solidarity and cohesion, attracts the newly patriotic and largely populist right-wing strata of the society. The Mannerheim-cult’s ancient ideological rival, the cult of Lenin, does no longer count as a viable alternative, irrespective of the fact the Lenin museum in Tampere attracts more foreign tourists than the Mannerheim museum. One reason why Mannerheim-cult can live on is that in such stable societies as Finland, history of great men lends support to continuities and allows room for such historical personalities on whom to anchor the value of national existence and essence. Occasional polarities in Finnish political culture perpetuate debates between icon-makers and icon-busters but it seems that Lenin has receded to the past and his positive memory lingers on in the minds of extreme Leftists (communists) but Mannerheim rides on among wider public. While professional historians attempt to disseminate a rather realistic image of him in the public²⁷, in the market of visual arts and literature he has, become a fictional product catering to feminine and peace-making qualities of softness and tolerance on one hand, and to the masculine qualities associated with Rambo-types on the other.²⁸ Obviously, the realistic, ‘dull’ Mannerheim does not satisfy the popular needs of people who live the world of ever-increasing fantasies, the latest of them being that a black man plays Mannerheim in a 2nd-rate romantic movie.

²⁶ Helsingin Sanomat 4 July 2008.

²⁷ E.g. Professor Henrik Meinander on Mannerheim in the Finnish Radio YLE1, 4 June 2008.

²⁸ Osmo Pekonen: Mannerheim runon peilissä. Kanava 4-5/2008.; Aapo Korkeaaja: Tabut murtuvat, taide ei. Helsingin Sanomat, 17 December 2008.; Helsingin Sanomat, Nyt-liite no. 12, 2009, kansikuva (cover).

MANNERHEIM

TUTTU JA TUNTEMATON

ValitutPalat

Tartalom

Rainer M. János: Előszó.....	5
Zeidler Miklós: Kultusz és propaganda	7
Szabó Viktor: A Magyarországi Tanácsköztársaság propaganda- szerveinek működése.....	19
Turbucz Dávid: A Horthy-kultusz vallásos jellegéről.....	27
Anssi Halmesvirta: Mannerheim and his Personality Cult in Finland	41

